

РУСЬКІ ОСЕЛІ В БАЧЦІ

(в *полудневій Угорщині*).

НАПИСАВ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК.

Про Бачванських Русинів подавано вже в нас деякі звістки¹⁾, та вони були такі скупі, недокладні, і навіть хибні, що на їх підставі не можна було виробити собі ясного осуду про життя тамошних наших поселенців. На доказ того наведу хочби такий факт, що в звістках тих подавано навіть хибно назву землі, в якій живуть поселенці, називаючи її Банатом. Тимчасом Банат і Бачка — то зовсім що иньшого. Бачка становить для себе окремий комітат, названий Бач-Бодрої і лежить між Тисою і Дунаєм як раз в тім місці, де Дунай робить велике коліно, бо пливучи з півночі на полудне звертає нараз та прибирає напрям західно-східний. Банат знов лежить на схід від Бачки, по лівій стороні Тиси.

Подібні хибні звістки подано також про початок самих поселенців. Лукич відсуває час їх поселення до кінця XI або початку XII віку. Він каже: „Коли Кольман коло 1100 р. був з своїми військами на Руси, де помаг в Сьвятополкови против Володаря і Василька Ростиславичів і против Давида Ігоревича і де оженив ся з Предславою, донькою князя київського

¹⁾ Порів. Правда, 1878; Д'яло, 1881; Кіевская Старина, 1881 (Поселенія Залорождевъ въ Банатѣ) і 1883 (в статі: Задунайская Сѣчь), В. Лукич — Угорська Русь і ин.

Святополка — з тоюж Предславою прийшло багато руських родин на Угорщину і оселилось в Бачьскім комітаті“ (Угор. Русь, ст. 1). Очевидно, се здогад опертий на старій теорії руських міграцій.

Інші автори подають XVIII вік за час поселеня Русинів в Бачці. Коли однакж одні з них думають, що Русини прийшли туди з північних комітатів горішньої Угорщини (пр. автор статі „Задун. Сѣчь“ в Київ. Стар.), то другі (автор статі „Посел. Запор. въ Бан.“, Ол. Барвінський в „Історії Руси“ виданій Просьвітою і інші ще) кажуть, що нинішні Бачванські Русини то потомки запорожських козаків, що в 1785 р. перейшли австрійську границю і осіли в Банаті. Остання звістка пішла звідти, що Бачку і Банат уважали одною землею, а дальше, що не уміли роз'яснити собі замітки Черніга, поданої в „Ethnographie der oesterreichischen Monarchie“. У III томі, ст. 149 каже Черніт, що Запорожці поселили ся в Банаті (але де саме?) та в Бачці в околиці Зенти. На ст. 273 каже знов: „Кольонія: Зента. Комітат: Бач. Нація: Мадяри і Серби, а колись запорожські козаки“. Далі у примітці: „Die Kosaken wurden 1775 aus Russland in Folge Aufruhrs vertrieben und gingen später als Ansiedler zum Ackerbaue über, starben aber, da sie sich nicht verehelichten, bald aus“. Запорожці отже вимерли, про інших емігрантів не чувано, а тут нараз Бачванські Русини пишуть до Просьвіти, просять книжок і т. и. Очевидно, що подана Чернітом звістка хибна, а Бачванські Русини — то власне потомки Запорожців. Таку зложено собі гіпотезу.

Тимчасом як звістки Черніга, так здогади декого, що Бачванські Русини — то потомки Запорожців — хибні. Вже автор статі „Задунайская Сѣчь“ вказав на се. Він пише (Київ. Стар. 1883, кн. 1, ст. 49—50): Про здогад Головацького¹⁾, що Запорожці вимерли наслідком безженности, нема що й говорити. Не можна також згодити ся на здогад поважаного автора цитованої замітки в Київ. Стар., що потомки Запорожців живуть в Банаті і до тепер в виді українського населеня села Керестура в Бачванськім комітаті. Ми дивуємо ся, що д. В. А. беручи тих Банатських²⁾ Русинів за потомків Запорожців не звернув уваги на те, що в тій самій статі, на яку покликає ся, звертає ся увагу

¹⁾ Властиво Черніга, бо Головацький в Наук. Сбор. подає лиш переклад відповідного уступу з Чернітової Етнографії.

²⁾ Бачванських.

на походжене тих Русинів: „ті Русини воєводинські уже перед стома роками вийшли з Карпатських гір і поселили ся на урожайній низині коло Керестура і не покинули ані свого рідного язика, ані письма, ані своєї віри“. Вони дійсно не покинули ні своєї віри, ні свого язика, як показує ся з їх письма, надрукованого в бувшій органі Просвіти, вони говорять карпатсько-руським язиком, але цілком не тим „чистим малоруським язиком“, яким без сумніву говорили Запорожці і який приписує ся Банатським Русинам автором замітки в Київ. Стар., хоть він не міг не знати, як різко відрізняють ся ті диалекти українського язика один від другого. Допускаючи можливість, що якесь число Запорожців могло остати ся в Банаті і змішало ся потому з переселеними туди Карпатськими Русинами, ми уважаємо більше природним думати, що Запорожці, згідно з оповіданем Коломиїця¹⁾ вийшли з Банату і переселили ся в Сеймени. Здогадка тим більше правдоподібна, що Сеймени дійсно лежать на дорозі з Банату в Добруджу, куди, як побачимо, Запорожці не могли відразу перейти“.

До сього додаю я ще тільки: Запорожці не були ніколи в тих селах, в котрих тепер живуть Русини. Чернії подає з Бачки околицю Зенти за таку, де були Запорожці. Та Зента від теперішніх руських осель досить далеко. Колиж були і де іще, а лиш Чернії про те не знає, то ані не вимерли, як він думає, ані не зляли ся з ніким, як думає д. В. А. але справді виемірували назад. Доказом того може бути се, що про Запорожців нема ані жадних народних переказів між Русинами в Бачці, коли про інші, давніші події є такі перекази, ані письменних звісток, хоть то неможлива річ, щоби вони не могли заховати ся, коли-б справді існували. Що знов теперішні руські оселі заселили Русини з північної Угорщини, про те свідчать не лиш народні перекази, але, як я чув, і урядові акти в архіві в Зомборі. Я не мав змоги переглянути їх і повідписувати, але хто се зробить, той причинить ся до цілковитого освічення історії руських осель, покритих до тепер мракою таємничости.

Коли саме повстали руські оселі, не можу докладно сказати задля браку висше згаданих актів. У Черніїта одано лиш такі три звістки про них:

¹⁾ Коломиєць — 120-літний Запорожець; від нього вібрав цінні відомости про жите українських осадників в Добруджі автор цитованої тепер статі.

1763 р. предложив Котман, що звиджував ті оселі на приказ уряду, справозданє з своєї діяльности; в ньому каже так: „Die neue Possesion Keresztur fand ich von unirten Ruthenen zahlreich bewohnt (Чернії, III, ст. 13). Про Новий Вербас згадано у Черніїа під р. 1785 лиш тільки, що він тоді числив 310 домів (III, ст. 58). На ст. 148 подана знов згадка, що в першій чвертині сього віку були Русини в двох місцевостях (Керестур і Коцура) в Бачці і в одній місцевости (Шід) в Сримі.

З звісток тих, як видно, не можна робити жадних виводів про початок осель. Але я, думаю, добре зроблю, коли йдучи за писаними хроніками, які доводилось мені бачити в Керестурі на друкованих книжках, визначу час повстаня перших руських осель Керестура і Коцури на трийцяті роки минулого столітя. Роки в тих хроніках вправді не однаково подані, але ріжницї малі, хитають ся між одним та двома роками, що для нас не має великого значіння.

Справа про те з руськими, Бачванськими оселями представляє ся так: Полуднева Угорщина, нищена довголітними турецькими війнами, не мала зовсім принадного виду навіть тоді, коли Турки примушені були уступити з неї. Села і місточка попалені, перестрашені люде довго не хотіли показувати ся в ті сторони, де не могли бути безпечні ані що до свого майна, ані життя. До перва за панованя Кароля VI та Марії Тереси відносини змінили ся. Пусті, обширні землі почали заповнювати ся поселенцями ріжних націй, ріжних вір, місточка почали відбудовувати ся. Урядови залежало на тім, щоби урожайні землі полудневої Угорщини як найскорше населили ся, тому поставив як найприступнійші умови для кольонистів. Русини Земплинського комітату і сусідних дочули ся про те рівнож, а що їм не найліпше поводило ся, умовили ся між собою і в кількох громадах, в ріжнім часі, пустили ст на долину. За кілька років дійшло число родин осадників до кількох соток; вони заселили одну велику пустиню і заложили тим способом нинішний Керестур. Частина їх знов осіла в знищенім селі, Коцурі¹⁾ і дала почин до нинішньої руської оселі тоїж назви. Про населюване Керестура і Коцура заховала ся у тамошних людий ще до нині згадка. Два такі оповіданя, що дотикають ся Керестура, подаю понизше. Подібних оповідань в Коцурі не довело ся мені записати, хоч вони і там повинні істнувати.

¹⁾ Коцура була первістно сербським селом; нині нема в ній ані одного Сërба.

1. Оповіданє Колошляя Яноша, госп. з Керестура.

Воз Земшльїцкей столыці¹⁾ тусме насельїлі. Кит сме ту насельїлі, то було шїцко льим вода, хїжі ньи було прет сто пейдзешат рокамі; та ньи сцельїсме ту бівац²⁾, бо ту ўшадзі вода була, жемньїска; та нас ту путалі, до пўтох до жельїзнїх, же мушіме ту бівац, льим сме себе жемуньїце³⁾ копалі, та сме там бівалі у жеме, нўка. А так помалі льўдзе, кóтрі бул кўшчїк⁴⁾ ўладнїйші ту пеньїжох, та себе купел по йидного конья, за пейтнац фбрїнти⁵⁾ або двїаец, то найдрашні конь бул, кид насельїлі. По штірме льўдзе ў йїдно цїмборелі⁶⁾ і так жемїчку оралі, док ше кушчїчко ньи змогли баржей; а вец їак ше уж кушчїчко змогли, вецка льим по двоме.. Їак ше їїм родзело, жїго предавалі, альї і то мушелі вожіц аж до Баїу⁷⁾. Міроў жїта коштал теді трї форїнти шайні, а оўса — коштал трї осмакі; дбїод везлі до Баїу, бо йїден дзень ньи мóгли дойсец — а на волох вожелі та дої йїдну терху одвезол предац, а дої прїшол назад до дому, та шїцкі пеньїжі потрóшел⁸⁾; дакус⁹⁾ кид му остало. Ну, а вецка¹⁰⁾ ўше баржей кажді рок веце жемі оралі, веце ше їїм родзело, та себе пóчалі правїц¹¹⁾ хїжі, та за то наш валал¹²⁾ Кїрестур ньи такі прóсті, ушорені¹³⁾, бо льўдзе ше їак кóтрі зналі, та так і правелі ньи бóлі такі учені: їак зналі так робелі. Альї тєраз ўж їїх йїст дзешец раз веце їак таді, кит ше насельїлі: теді ньи прїшли льим на трїсто нумері, а тєраз уж маме седем сто осемдзешат і пейц. А цєркву сме за седем рóкі правелі, шїцко¹⁴⁾ о свóйїм трóшку¹⁵⁾; зяго так длўго правелі. А опет за то такі грўбі мур положелі; фудамент стóйї седем шўхі¹⁶⁾ дблу а пейц шўхі доокóла мур аш по шенїльу¹⁷⁾: там ньи́дзе жebі цєньше бóло; льим шїцко грўбе. А шїцко льим йїден боўтгаїташ¹⁸⁾, а на пол цєгли льим грўбі: та ше кажді чудўйї, же їак то мóже таку терху вельку трїмац. Штіраец шєстого рóку тўрнья¹⁹⁾ положєна нóва і з бакаром²⁰⁾ закрїта. І йїст у ный пейц дзвóні: йїден ма осемнайц мажі і — пул, а йїден ма да спейтнац, а трєці да з дванац, а йїден ма даїзе з пейц мажі старі, а йїден да з трї. І годзіна²¹⁾ на ный їшче пєрша: ньи бóла меньяна: ма уж кóло сто рóкі.

1) комїтату; 2) жити; 3) землянки; 4) трошки; 5) золотих; нїм. Gulden; 6) товаришили; 7) мїсто в Бач-Б. комїтатї; 8) видав; 9) мало; 10) потому; 11) будувати; 12) село; 13) рївний; 14) цїлком; 15) на свїй кошт; 16) лїктїв; 17) дах; 18) склеплїня; 19) вежа; 20) мїдяною бляхою; 21) годїннїк.

2. Оповіданє Джюджяра Василя, госп. з Керестура.

Кирестур мѳже буц тѳкі стѳрі, мѳже мац сто пейдзѳшат пѳйц рѳкі. І нарѳді с почѳтку сельїлі од Земплину. І пѳрші прїшли і направѳлі сѳбе колыбі. І прїшла вельїка вѳда, хтѳра шїцкі пѳльа польѳала; і тѳті пѳрші, цѳ прїшли, і побѳлі ше от те вѳді, хтѳрі тѳку вѳду нїгда нї вїдзѳлі і пѳшли дѳльїй йїдну штацїю і пол¹⁾ — вѳлал ше тот вѳлал: Шѳва — і там пребѳлі да с кїльо пар рѳкі. Тѳті дрѳгі, цѳ прїходзѳлі од Земплину, нї зналі за тїх нїч, же йї і ў Шѳві з нїх. І почѳла вѳда прехѳдзїц і так тѳті цѳ пѳсле сельїлі, почѳлі оставац на пустїнї Кирестур. І барз бѳлі худѳбні, бо кит худѳбні прїшли. І тѳта вѳда трайѳала сѳдем рѳкі. У тїх сѳдем рѳкох бул йїден рок барс сухї так, же хто мал і до штїрі фѳртѳлы жѳмі, мѳгол до хлыва йїдного кѳнца потраву знѳщїц. І населїлі од Земплину і нї дѳшли до Кирестур пустїнї, прѳлапѳла йїх жїма. Остаїлі у Маковѳ. Йїак прѳшла жїма, прїшло йїх вѳце йїак зо штїрацѳц тѳльїті²⁾ хтѳрі сѳмі цагѳлі, а хтѳрі мал і маѳѳрца³⁾. І так чѳшко досельувалї. І то бѳло нарѳда од Земплину і од Макова. І достѳлі тѳкој йїден шор⁴⁾ і тот шор ше і нїшка вѳла Макоўскї. І звѳзлі зо сѳбу тѳті од Макова йїдного маѳїстра. Дознѳлі ше і гѳўті, хтѳрі бѳлі у Шѳві, же на Кирестур пѳстїнѳу уж і вѳце населїлі і ўрацѳлі ше і гѳўті зо Шѳві. І звѳзлі зо сѳбу йїдного пѳпа рацкогѳ⁵⁾. І нѳчал ше маѳїстер с пѳпом рацкїм нїмїрїц⁶⁾. І тот маѳїстер з Макова вїгнал пѳпа рацкогѳ нѳзад до Шѳві. І так остаїлі сѳмі Русїні і до днес. Вѳцка кит ту побѳлі да с трїцѳц рѳкі і заш прїшла тѳка вѳльїка вѳда і так уж надумѳлі, же отсѳльа нѳзад гѳре (ўрацїц ше сцѳлі). І прїшол йїден пан од Бѳчу⁷⁾, і мѳдльїл⁸⁾ йїх, да бї нї отсѳльовалї. І так прѳдал йїм вѳце жѳмі: дзе мѳжу, най там бру і прѳдал йїм пѳстїнѳу Брѳстоўчїть льїбо Брѳстовец, а обѳцал йїм і пѳстїнѳу Бїду. А вѳні отповѳдалї тому панѳві, же „не бѳду сїдѳти йїак жѳбі у вѳді: пойдѳме гѳре“⁹⁾. А вѳні гѳре нї пѳшли і пѳстїнѳу Бїду утрацѳлі.

¹⁾ одна стѳция маѳ двї мїлї; ²⁾ телїг; ³⁾ осла; ⁴⁾ улицѳ; ⁵⁾ сербського; ⁶⁾ сварити; ⁷⁾ з Вїдня; ⁸⁾ просив; ⁹⁾ наведенї слова вказують, цѳ Бачванськї Русини говорили перше чїстїйшою укр.-руською мѳвою, як нїнї.

На початку цього віку людність обох названих осель дійшла до такого поважного числа, що стало їй тісно жити на дотеперішнім обшарі. Не зволікаючи довго, почала вона розглядати ся по околиці за другими відповідними місцями під оселі. Найшло ся їх значне число. Повстало тепер другорядне населюване, при чім обидві давніші оселі, Керестур і Коцура, почали відгравати ролю матерних осель, коли тимчасом нові ставали дочерними. Так повстали ще отсі руські кольонії в Бач-Бодроу: Старий Вербас (Ó-Verbász), Дюрдаво (Gyurgyevo) і Новий Сад (Ujvidék, Neusatz). Остання місцевість єсть містом і числить до 30.000 душ. Русини становлять там як раз 1⁰/₀, бо число їх виносить до 300 душ, але мають в Новім Саді свою церкву, школу, сьвященника й учителя. Рівночасно почали Русини переходити Дунай і осідати ся в сусіднім Славонським комітаті, Сримі. Там заложили руські кольонії в отсіх місцевостях: Петровці (Petrovci), Миклошевці (Mikluševci), Грабово (Grabovo), Беркасово (Brkasovo), Шід (Šid), Бачинці (Bačince) і Митровиця (Mitrovica). Остання місцевість єсть містом: Русини почали там населювати ся доперва в останніх роках і то не з Керестура і Коцури, але з котрогось горішнього комітату, також західного (мабуть Шарошу), бо мова їх подібна до мови давніших осадників в Керестурі і Коцурі. Так само Шід єсть місточком, лиш там поселенці є вже Керестурські або Коцурські.

Як видно з того, що я до тепер сказав, то число осель в Сримі є більше як в Бачці, але сі сримські кольонії дрібні і в сумі Русинів в Сримі є лиш четверта часть в порівнянню з Бачванськими Русинами.

Як я сказав, всі сримські руські кольонії (з виїмкою Митровчан) вийшли з Бачки; говорючи отже про одних, говорить ся тим самим в головнім і про других тим більше, що вони не змінили ся за кількадесять років свого переселеня так, щоби потрібно для них окремої характеристики, особливож коли вони до тепер утримують сталі зносини з матерними оселями. Бачванські і Сримські Русини відвідують себе на більші сьвята, на празники, звані там „кірбайами“ від німецького Kirchweih, на кожді родинні важнійші випадки як весіля, похорони і т. др. Стоячиж в таких зносинах, не затрачують спільних прикмет, що характеризують одних та других. В руських оселях в Сримі — з виїмкою одної — не був я особисто, через що й не хотів про них ширше лиш з наслуху говорити тому і назвав сю мою розвідку Руські оселі

в Бачці, хоч, кажу, сказане тут можна в головнім прикласти і до сримських Русинів.

Число всіх Русинів в Бачці і Сримі не є певно знане. Офіційальна статистика хоть подає його, то довірювати їй не можна: вона все кульгає... Більше можна би вірити шематизмови, бо майже всі Русини є греко-католики. Колижбо ту знов біда, бо шематизму такого від непамятних років не можна дочекати ся. По обчисленнях бачванських інтелігентних Русинів, число всіх руських душ в Бачці і Сримі доходить до 12 або 13.000. З того над 9000 душ припадає на Бачку, решта на Срим. Бачванські оселі числять з окрема по тільки душ¹⁾:

Керестур	5000
Коцура	2500
Дюрдево	1000
Старий Вербас	500
Новий Сад	300

По кілька руських душ находить ся в оселях сримських, в кожній з осібна, я не міг довідати ся. Та всіх їх загалом числять понад 3000.

Між руськими оселями лиш одна є зовсім чиста непомішана з другими націями: Керестур. Всі иньші оселі мають мішану людність. У Коцурі живуть побіч себе Русини, Маляри і Німці; в Вербасі Русини, Сербі і Німці; в Новім Саді всі нації, які є на Угорщині, при чім кожда має свою церкву і школу. В Сримі перемішані Русини по оселях головно з Сербами. В кожній оселі надто находить ся бодай по кілька родин жидівських, та циганських.

Така мішанина народностей мусіла полишити свій вплив на Русинах. І справді його пізнає кожний на перший погляд. В управі рілі пізнає кожний вплив німецький, в ноші, особливо дівчат та жєнщин, вплив малярський, в танцях і сьпіванках вплив малярський і сербський. Тоті посторонні впливи вдерли очевидно богато від Русинів з їх давнійших навичок звичаїв і т. др. але поділали на них культурно. Хто нині ввійде до хати руської, поговорить з її господарями а відтак потягне паралелю між ними, а їх Земплинськими братами — ба навіть і нашими Галичанами з многих сіл — то побачить, що Бачванці супроти других Русинів — Європейці в повнім значіню того

1) Для лекшого спам'ятаня подаю округлі цифри.

слова. Нам лиш треба би бажати, щоби і наші всі Русини Бачванським як найскорше дорівняли в добробиті та материяльній культурі.

Що до віри, то всі майже Русини тамошні греко-католики. Лиш невеличке їх число, що недоходить і сотки, причислює ся до Назореїв, про котрих скажу дещо пізнійше, а кілька душ визнає віру православу. Греко-католики належать до епархії Крижевської і мають свого єпископа, ніби Русина, Дрогобецького. Ціла епархія крижевська невеличка; вона числить заледво 20.000 душ, з того дві треті становлять Русини, а одну третю Хорвати. Здавало би ся, що Русини повинні мати також свого єпископа бодай на переміні з Хорватами. Так ні. Відколи Крижевська епархія існує, від тогди єпископами були там Хорвати. Се перший раз трафило ся, що хоч якийсь Русин став єпископом, та й до того треба було уживати аж посторонної помочи. Бачванські Русини стараючи ся про єпископа Русина, покладали на Дрогобецького великі надії. Завели ся однакож на нім спльно. До тепер він не лиш не зробив нічого доброго Русинам, але навіть нічим не дав пізнати, що він чує себе Русином, що він хоче добра Русинам, як і иньші руські єпископи в Угорщині, що поза свою особу нічого не видять, хоч моглиби много зробити, як би хотіли. Нагадаю тут лиш се, що в Угорщині школи конфесійні. Кожда віра удержує свої школи сама, отже і Русини. Щож лекшого єпископови зробити, як завести бодай обовязкову науку руської мови в народних школах? Сеж від нього залежить. Але ні. Народні школи в Угорщині, удержувані Русинами, — а спеціально тут в Бачці — становлять головне жерело мадяризації між ними. Як то немило мусить вдарити нашого Русина, коли прийде до чисто руського села, як Керестур, і почує на дорозі таке поздоровленя від дїтвака, як „йов ештет“ або „йов реїтельт“ намість „добрий вечер“ або „добрий день“? Я говорив з кількома хлопцями, що покінчили народню школу вивчивши докладно мадярську мову. Розумієть ся, не зле знати хоч яку мову — якби не то, що діти з мовою всеають в себе в школі і духа мадярського, а ненавчивши ся по руськи, з часом стають ся справдішними Мадярами, денационалізують ся.

Як в Бачці мадяризують ся Русини, так в Сримі стають вони Хорватами; підлягаючи хорватським законам краєвим, вони мусять діти свої посилати до хорватських шкіл. Розумієть ся, скорше

можна вивчити ся Русини по хорватськи, як по мадярськи; тому в Славонії ще більша небезпечність для руських поселенців, ніж в Угорщині що до винародовлення. Коли теперішні відносини в Бачці і Сримі не змінять ся і зістануть на будучність такі самі, то наших кольтоністів чекає там нехлебна смерть національна. Друге покоління їх не буде вже звати себе Русинами, лиш Хорватами або Мадярами. З сього знов вийде шкода нашій нації і то подвійна, бо з винародовленем наших поселенців не лиш побільшуть ся ряди наших ворогів, але і пропаде для нас раз на все одна з красших частин нашої суспільности.

Щоби тому запобічи, на те є лишень одна рада: Нашим Русинам треба конечно подбати, щоби виховати у себе інтелігентних Угорських Русинів, що потому вернули би на родину і обняли провід над нею. Кілька добрих, інтелігентних сил потрафіло би зробити там цілковитий переворот в справі народного відродження, через те й видатки пороблені нашою інтелігенцією на вихованє таких людей повернули-би сторницею назад. Що справа ся дуже жива і пекуча, думаю, не треба удвіднювати; а що її можна-б перевести в житє, проте я писав вже і деінде. У нас зовсім иньші відносини, тож наші люди не годні собі представити, як на Угорщині много значить авторітет одиниць. Тим лишень можна пояснити теперішній національний занепад Угорських Русинів, а блискучі, хоч короткі та схиблені хвилі по угорським повстанню. Тота віра в авторітети подає нам надію, що знов одна одиниця зможе там всіх порушити; а коли те стане ся, раз піднесений рух не тяжко буде нам піддержати.

Приступлю тепер до нарису життя і побуту наших кольтоністів в Бачці. Перед тим однакож наведу три оповіданя Колошняя Яноша, керестурського Русина, що дотикають недавно минулих часів. Перше оповіданє представляє нам епізод з життя поселенців за панщини: видимо з нього, що і там тото само роблено, що і в нас з селянами; били їх за що будь, знущали ся над ними всякими способами, примушували їх як найбільше, хоть неправно робити на панів. В другім оповіданю маємо образок боротьби з сараньчею. В третім подана згадка про революцію в 1847 р.

1. Які були нужди давно, а які тепер.

А даўно кид бул немешак¹⁾, барз льўдзох мучелі; хоч за йаку ма́лку ствар²⁾, да́лі чловекові дванац па́ліц: а то барз бб́лы, кид дванац па́ліц да́йу. А хоч йаку пі́лну робо́ту ма́л до́ма, му́шел оха́биц³⁾ сво́йу робо́ту, а па́ньску му́шел пойсец рб́иц, бо то бу́ла йак ца́рска робо́та. Кид ньи по́шол на ўрэме, ба́ндур⁴⁾ го пра́дал ішпа́нві⁵⁾. Кид пра́шол пред ішпа́на на оді́вор, ішпан му ше пі́тал, чом так ньи скóро пра́шол. Члòвек ца́ганьил, же ньи мб́гол пра́сец так фр́шко⁶⁾, ньи бу́л до́ма. А ба́ндур гва́рел, же бу́л до́ма: заш го звальили на́-жем, да́лі му дванац па́ліц, же ца́ганьил; а кит ше палы́чка зламáла йидна, а вон мал у сно́пку пе́йдзешат дру́гі палы́чки, та льим віца́гли дру́гу палы́чку, та го білі, аж му креў ішла -през га́чі: барз білі. Мушелі слўжец те́ді барз вельо. А кит по́шол га́зда сво́йо жы́то ко́шиц, а на па́ньске ньи по́шол, ішпан рб́сказал, ордíнанц най пра́га ко́ны, да іду по то́го члове́ка. Тот члòвек гва́рел, же по́йдзе йў́тро на робо́ту; ішпан ньи сцел поенíдво́вац, же ца́рска жем ше му́ші рб́иц. По́слал двох банду́рох по́-нього. Кид го пріведлі с по́льа прет ішпа́на, перше му да́лі два́цец і штíрі на за́док, йак то воні зна́йу, і заш му́шел пойсец та́кой на ца́рску жем, а́льи же ньи по́шл тот дзень, цо го гоньілі на робо́ту, дру́гі дзень кид бул на робо́ті ньи дал му ўрбар, ньи записал, же чом го ньи послўхал, то мал штроф за то́то. А кит ше по́кошело ші́цко зёрно ца́рске, ішпан рб́сказовал, же а́ньі йидно́му га́здові ньи шльи́бб́дно сво́йо за́рно во́жіц до́му, док ца́рске ше ньи повоже́ло і ньи скла́дло до бра́дла⁷⁾. А ве́цка перше док почіта́лі⁸⁾, кільо га́зда ма кр́жі⁹⁾ жы́та, то ше вола́ло дзеша́ток, та зо сво́його жы́та га́зда му́шел дац сэдмі кр́ш: сэдмі кр́ш комбра¹⁰⁾ бра́ла од га́зді. Аж ве́цка льўдзом шльи́бб́дно бу́ло сво́йо во́жіц до́му. Та ве́цка шльи́бб́дно бу́ло рб́иц і сво́йо тла́чиц; а́льи і па́ньске му́шел пойсец тла́чиц, кит го гоньілі, а його му́шело бстац. Йак потла́челі¹¹⁾ па́ньске жы́то і кра́шньи збў́йалі од пльі́ві вонка і то льим на ві́трі, ньи бу́ло ті ві́терньіці, цо те́раз йист і ве́цка кид бу́ло чісто уж жы́то у па́ньскім гўмно, льўдзі му́шелі на́-кочох¹²⁾ во́жіц то́то жы́то до ца́рскіх магазі́нох. А́льи ўше ше та́кі мёнтер на́шол члòвек, же мб́гол укрáднуц два-трі по́жб́нці, та

1) панщина; 2) річ; 3) зоставити; 4) двірський слуга; 5) завідатель ціль, гзадса; 6) -скоро; 7) стирти; 8) почислили; 9) наш: полукіпок, хоч не мавби 30 сноців; 10) камера, державні землі; 11) помолотили; 12) на возах.

охабелі у кáрчмі — а то цáрске жíто бúло і вóні за то укράдлі — та йак сiпáлі тотó жíто, та чловековi хiбело трi мéхи, кид óхабел¹⁾ у кáрчмі; áльи вон мал дрúгi трi мéхи прáзднi, цо ньи нáбрал жíто дó нých. Кид вiсiпáлі тóто жíто, а вон сáбе ўжал прáзднi мех, полóжел на плýнцо, та кид вiсiпáлі жíто, та рúцел там прáзднi мех, жéбi бúло потпúно, бо трi укράднул, а мúшел трi прáзднi порúциц. Та вец йак ше ўрацéли нáзад од магáзина і пóшли до тóго качмáра, дзе жíто охабелі у качмáра, та вец там пiлi за тотó жíто. I так óкламалi за то цáра, йак от го і тэраз клáму. А кит ше хóдзело óрац на пéйц лánци жéми, то дзéшец плýги вiгналi; та кид орáли, кáждi за шóром²⁾ мúшел iсц йiден за дрúгим; а кит спрáвел басóўку, дзе ньи дóбре подóбрал, та звáльилi го, дáли двáнац пáлиц, же клáми цáрску жем. Áльи йак же то могол знац бáндур, кит там дзéшец лýдi бúло? Бо бáндур хóдзел пóштред жéми ўшáдзi; та дзéшец брáздi орáли ше нáраз; бáндур лым пóшол, та почiтал тóтi брáздi, вон знал, кóтрi члóвек ньи дóбре óрал: звáльилi го на жем, дáлы му двáнац пáльиц i тот дзéнь ньи мал зазначéни, же ўрбар. Заш дрúгi дзень мúшел пойсц рóбиц, аш так му запiсáли ўрбар. А йист тáкi лýдзe, цо вéльо раз бáндýра накармéли і напойiли, гоч члóвек бул вiноватi, бáндур гвáрел, же йи ньи вiновáтi, бо му бул дóбрi, прiйáтель. А йист тáкi члóвек, цо ньи бул вiновáтi, бáндур ше нáньго гнýвал, прéдал го пред iшпáна, же схибел; члóвек гвáрел, же он ньи хiбi. Iшпан ше пiтá бáндуровi: чi хiбел тот члóвек? Бáндур гвáри, же хiбел. Звáльилi члóвека нá-жем, кид му йидну уцáли, члóвек стáнул гóрi, же йи ньи вiновáтi, он ше ньида бiц: прiшли трóме бáндýрi, та го прiцiслi нá-жем, йиден му лыйгнул на глáву, нá-карк, а йиден на нóгi, а трéци бiл, аж му креў iшла през iáчi. Дáўно вéце брiтi³⁾ бúло, йак тэраз — бо то бúла брiтá i за нáшого дýда — а тэрас тóта млáда чéльадз о трiцeц рóкох, кóтрi мáйу, вóнi то ньи сцу ньиц вéриц, же то прáўда; а пойиден йист, цо вéри, же то бúло так. А млáда чéльадз жiйи так, йак рiба у вóдзe, ньи зна жáдне нýждi, бо iх ньи гóнья ньицдзe на рóбóту, на цáрску; ньишка лым кáждi сéбе рóбi, нýchто му ньи заповéда⁴⁾; iшче кид му óцeц i мац рoсказуйу, же так трéба рóбиц, а вон гвáри, же вон зна; а ньи знал бi анi гутóриц, да ньи ўчел од óцца да мацэри, а гвáри же зна шiцко. Ньишка йи вéлька пiха мéджьу млáду чéльадзy; ньи знáйу за нýжду, ньи за йáку; слáва Бóгу ўж з двáцeц рóкi ўше ше

1) лишив; 2) по порядку; 3) бiда; 4) рoсказуе.

добре жіто родзело, овес, кукуріца, шіцко було, ньи барз вельо, альи у штрэднью рўку. Ёше ше зродзело, цо сме мўгли царевіну¹⁾ віплаціц; а кид ньи мўгол члўбек віплаціц, прідзе егзеквент, польцайи двоме, попішу члўбекові кўны, краві і вежнью та предайу от члўбека шіцко, і так мўші віплаціц царевіну шіцку і порційу²⁾. Та ше тім младім відзі, же то велька нўжда, альи кит то члўбека ньи бўлы нйч, бо го ньи білі, льим кишеньку бўлы! І тєраз барз добре нарўдові на швецє жіц за́то, бо през бріті жйи: віплаці порційу на себе шіцко рўбі. Но, то ўже готўве тўто.

2. Про сараньчу в 1847 р.

Тєраз ньи знам, чи у Бач-Кирестўрі зродзела ше шашка³⁾: то було штіра́ец сєдмого рўку. І по тім ў ййшенні тўлько ва́йиц⁴⁾ наньисла, кўло тіх гнїздох, дзе кукуріца віросла! Мўжи дзе було веце йак пейдзєшат дзіркі прі каждім гнїзду. А ве́цка у тіх дзірках та́кі бўлі мєшчкі⁵⁾, цо шіцко шашка бўла у тіх ва́йцох. А льўдзі то ньи зналі, же цо то бўдзе, та кит сме ора́лі, та ше шіцко віорала вўнка, а льўдзі дўмалі, же то замаржньи шіцко; а кить прішла йар у а́прільу мєшацу, шіцка ше зродзела вўнка і так почала рўснуц, йак тўті чарні швєрцкі⁶⁾. Ньи мож бўло з нўгом стануц нйїдзе на́-жем, тельо йий бўло. І вец почала ісц гўре на жіто, кид жіто подрўсло так да с пол шўха. Та шіцко жіто пойдла. Вец преходзела дўльи на дрўгі мєста. А вец льўдзі ше бсетілі⁷⁾, же шіцко пўйи жіто, та гўньплі льўдзох, да запайу з рўшту⁸⁾. І сїпалі до мєхах: пєйц мєхі на фєрталь. А бўло бсем сто і шєздзєшат і штірі фєртальі жємі, а два сто і штєрнац сєсійи: кажді члўбек мўшел пєйц мєхі на ла́пац і мўшел пред ва́рошкі дом⁹⁾ прєйсц, ука́зац, же на́лапал. І мўшел йаму вікўпац у жємі, та йу там сїпац до тєй дольїні і загарнуц воз гльїном. А цўсме вецеј лапалі, а Бох вецеј нам давал шашкі. І так нам пўйидла жіто шіцко, цо ньи остало нам нйч: ййден рок мї нйч ньи малі. І та́ка нўжда бўла льўдзом — по трїец фўрїнти куповалі жіто — шайні пеньїзі бўлі тєді — кукуріца бўла двա́ецц і штірі фўрїнти шайні; а вец дрўгі рок

1) податок; 2) також податок, але крайовий; 3) сараньча; 4) яєць; 5) мішочки; 6) цвіркуни; 7) отямили ся; 8) з решетом; 9) дїм де мїстить ся громадський уряд.

њи сцѣла пойсец шашка гѣтка, зос хѣтара¹⁾, ішче вѣце бѣло: то два рѣкі трайало ў Бач-Кирестурі, доісеме њи ходзѣлі трі раз доокѣла хѣтара модльіц ше зос просецію і крїжі, цо мі вѣламе, ў цѣркві. Та йаісеме ше вімодльілі, та дрѣгі рок вѣцка ше зѣбрала і так подльіцѣла гѣре, йак кид вѣлька хмѣра ідзе: шіцкі льѣдзе, цо на пѣльу бѣлі і дѣма так дѣмалі, же њїбо спѣдњи, льым кѣжді так рѣкі поскѣдал, а пѣтрелі гѣре. І йак прѣшла Кирестурскі хѣтар²⁾, роздѣльіла ше на два стрѣні і так пѣшла йідна ту пѣладньу стрѣна, а йідна ту вїходу; льым кѣтра спѣдла дѣлу, же њи мѣгла льіцец, то та загінѣла там. Та њи знайѣу льѣдзе, чі Бог дал, да пѣйдзе гет, чі за то, же ше льѣдзе барз модльілі Бѣгу. Ну і њи знайѣу льѣдзе, дзе вѣна станѣла: чі ше потопѣла ў вѣдзох, чі так прѣпѣдла нѣраз зо шіцкім. Ну то то гѣтѣве тѣраз уж.

3. Про Мадьярське повстанє в 1848 р.

Штірацец осмѣго рѣку, кид мѣла буц бѣна³⁾, на тѣді так бѣло: льѣдзе ше пісѣлі за пѣльгїрох⁴⁾, а то тѣльо знак бул тѣгі пѣльгїре, йак тѣрас соціяльісті; і то знак, цо гѣдна буц бѣна у орсаѣу⁵⁾! І тѣгі льѣдзе ше найбаржеј пѣвадзѣлі; Мадьяре сцѣлі, да мѣйѣу свѣйо прѣво, а Рѣці⁶⁾ заш сцѣлі, да мѣйѣу свѣйо прѣво. Та пѣ тим йідні дрѣгіх бїлі. Вѣцка прїшла Рѣцом Сервіяна у пѣмоц, Сервіяньї⁷⁾. Пѣрше прїшли до Тїтельѣу⁸⁾ і аж до Сентомѣшу⁹⁾. Мадьяре бїлі на Сервіяньцох і на Рѣцох, да йїх мѣжу вѣнка вїгнац зо Сентомѣшу; на йїх њи мѣгли вїгнац. Кїша гїнераль он йї розлѣпад Сентомѣш і цо бѣло там вѣйско на Сентомѣшу сѣрпске, он шіцкіх росплѣшел, мушѣлі сцѣкац. Вѣцка йак пѣўсцѣкали гет отѣмац¹⁰⁾ Рѣці і Сервіяньці, а Мадьяре за њїма: кѣтрого дзе ўлѣпелі, там го зѣбїлі. Мадьярі Рѣцох позабївалі, а Рѣці Мадьярох. Кид ўлапѣлі Мадьяре сѣрпского пѣпа, та му шіцку брѣду вїтаргалі, байѣсі¹¹⁾. То ту бѣло у Кирестурѣ так сом вїдзел, гї вас А Рѣці ше гнѣвалі, же Мадьярі так рѣбелі з йїх пѣпом; а вѣні кид ўлапѣлі мадьярского пѣпа, та го ўлапѣлі за вѣйца, та круцѣлі го, аж мушел ўмрец. А вѣцка Сѣрбі прѣмогли заш Мадьярох, моцньїйші бѣлі Сѣрбі. Кит ше да йїден

1) села; 2) гравіцу; 3) револѣцїя; 4) револѣцїонерів, повстанцїв; 5) краю; 6) Сѣрбі з Угорщїни; 7) Сѣрбі з королївства; 8) мїсто; 9) село; 10) звїдти; 11) вусн.

Мадьбар скріл, а нѣи мѳгли го найсц, — а вѳні ше крілі до слá-мох — та Сѳрбі тѳту слáму запальїлі, та так нáшлі. Кид ўлапѳлі Мадьбáра, та му ремѳні дрáлі зос хрїпта, а так заш їсто кид Мадьбарї прѳўладалї, так їсто робѳлі зос Сербльїном. І вѳні їїх так крўцелї і рѳзалї їм ремѳнї. Їшчѳ Мадьбарї ўлапѳлі Сѳрб-льїна, та го руцѳлі дѳ бгнѳа, та там гѳрел жїві. І одберáлі од нѳїх, цѳ мáлі у шїўнїцох, пожїўльїннѳ, жїго, хльїп, омáсту то шїцко од нѳїх забрáлі; хїжі їм попальїлі; кид дзѳцко нáїшлі у кольїскї мáлке та го так ўжáлі на байнѳтї, та го пребілі. До-гѳд¹⁾ нѳи прїшол рўскї цар у пѳмоц нáшому, за пудрўга²⁾ рѳка так ше преганьáлі, білі. Аж їак прїшол рўскї цар нáшому царѳві у пѳмоц і Мадьбарѳх опкольїлі доокѳла, рўске вѳїско, у Арáду, аш тѳдї Мадьбар ўсѳцкнул зо шїцкїм. І вѳцка ше бўна уцїшела.

В Бачцї земля чорна, урожайна; вродить ся на нїї всеѳ, що посїяти. Хто має її подостатком, той може жити дуже добре і хорошо. Що так є, се побачить вїд разу, хто лиш зайде до якого села Бачванського. Та нас тут їнтересують лишень руськї оселї, тож про них буде мова.

Руськї хати будованї вѳї на оден лад. Вони просторї, мають досить сьвїтла, бо вїкна не малї, а покритї найбільше соломою. Трафляють ся однакож подекуди дахи також очеретяні і черепяні. Кожда руська хата стоїть звернена фронтѳм на подвїре, а одним боком на улицю так, що одно вїкно або два виходять все на улицю. Хата складає ся з двѳх кїмнат і з „прїкльїта“. „Прї-кльїт“ стоїть в мїсци наших сїннїй, однакож пївтора, до двѳх разів ширшїй, вїбїлений і закритїй в верху так, що має подїбно стелю, як і кїмната. Найбільше уживають його в лїтї: там сплять тодї, їдять і т. др. Кїмната, що вїд прїкльїта їде дальше на подвїре, служить за пекарню; в нїї варять і печуть, а в зимї сплять. Тому стоїть в нїї також велика пїч з бовдурѳм. Кїмната, що вїд прїкльїта їде на улицю, служить за гостинну. Вона красно прибрана, тому і дуже часто вїложена пїдлогою. Стїни, з вїїмкою прїкльїтної, завїшанї образами, мїж котрими є дуже много мальованнїх на шклї, розумїє ся так зручно, що особу не пїдпи-сану трудно було би ї розпїзнати, що то за особа. Помїж і по-пїд образи позавїшуванї тарельцї рїзної величини — много їх є особливо в прїкльїтї — а подекуди і з паперу повирѳблѳванї

¹⁾ доки; ²⁾ пївтора.

“пташки“, повкладані часом в скорупу яєць. Коло вікон з надвору висять віконниці, помальовані на темно, звичайно темно-зелено, в середині знов заслони з кольорового перкалю. Такі самі заслони висять і при дверех так комнатних, як прікльитних. При тамошнім підсоню заслони такі дуже практичні і потрібні. Коли в літі горячо, в комнаті замикає ся віконниці і спускає заслони, через що робить ся там приємний холод. В кожній такій гостинній кімнаті містить ся ще одна, дві лавки, стіл накритий з верха гарним, бавовняним, але власного виробу покривалом, званим „партком“, пара крісел і два високі ліжка, заложені перинами і подушками, поприкривані гарними простиралами. Дуже часто хати мальовані, рідше кімнатним малярем, частійше самими жонами. Кожда хата має від фронту (від подвіря) ганок; ганок той однакож не такий, як у нас, що звичайно вузенький, збудований просто головних, входових дверей, але тягне ся на цілу довжину хати і має свої власні двері в мурі, що виходять на улицу. Його звуть там: „коні“. „Коні“ також помальований, але лиш руками жон. На подвірю містять ся ще кромі хати стайні, шопи, комора, пивниця і студня. Зо студень тих звичайно не пють воду, лиш напувають товар. Від улиці кожде обістя є відмуроване цеглами. В мурі стоїть лише одна брама для в'їзду возом, а друга мала для входу. Майже на кождім подвірю посажено кілька деревець, звичайно яблінок, грушок, морв або сливок. Садів в руських оселях є мало в Бачці, за те в Сримі є їх досить. Срим до недавна славив ся своїм вином; — від кількох літ виницила там, як і в цілій майже Угорщині, винниці фільоксера, а люди мусять тепер виховувати нові винниці, защеплені на американській лозі; тепер славить ся він своїми сливками, великими, з малою кісточкою і незвичайно солодкими. Подекуди коло хат подібують ся також пасіки, але їх нема тільки, кілька могло би бути. Видно, що люди ще не випрактикували, що на пчолах можна добре заробити. За те займають ся там чим иньшим, чого в нас нема, а то шовківництвом.

Коли йдемо через тамошні села, відразу вдарить нас величезна маса морвових дерев. Всі улиці висаджені ними. Гадав би хто, що вони не мають практичної ціли. Але ні. Їх листем годують шовківниці. Найліпше можна то пізнати, коли прийдеш до села тоді, коли шовківниці в виді гусїниць пожерають велику масу листя маючи в короткім часі заснувати ся: всі дерева тоді обшморгані, ані одного листочка на них не побачиш!

Коло шовківниць захід не великий, а триває оден місяць і то тоді, коли нема великої праці в поли, бо перед самими жнивими. Кождий, хто хоче шовківниці годувати, зголошує ся до одного чи двох людей, що мають у себе шовківничі яєчка, побрані з фабрики. Там дістає їх звичайно тільки, що містить ся в наперсток. Приносить до дому і кладе їх на папір на столі. По якомусь часі, коли виколють ся гусінички, робить ся в хаті подра (полиці з лавками від підлоги аж до стелі) і кладе ся на них звичайно кукурудзянку, по тім розкладає ся гусінички в різні місця так, щоби вони мали досить вільного місця і починають їх годувати. З початку їдять вони мало листя; як ростуть, їдять що раз більше, колиж мають заснувати ся, тоді їдять найбільше. Головна отже робота коло гусіниць — шморгати листя і годувати їх. Коли заснують ся, робота з ними скінчена. Тоді везуть їх до фабрики, де відбирають і платять за них відповідно до ваги. Таким чином може собі не оден біднійший чоловік заробити легко коло 30 зр. Фабрика шовку є у Новім Саді. Вона виховує мотпів і роздає яєчка. Варто було би, щоби і в нас люди заняли ся тим. На се треба лишень теплої хати та морвових дерев.

Одно дуже прикро відчуває ся в Бачці — а то брак лісів. Куди глянеш там, не ввидиш нічого лиш поле і поле. Вправді люди зжили ся вже з тим; вони палють так добре соломю, як ми дровами. Соломю напалюють в зимі, щоби гріти ся; соломю напалюють на хліб і т. д. Віднійші, коли вийде їм солома, ходять по поли і микають коріня з кукурудзянки, сушать його і палють. І то навіть дуже вдоволені з такого палива! У нас приходить також до подібного, хоть колєсь Галичина славила ся своїми лісами.

Господарку ведуть в Бачці не так примітивно як у нас; там кожда важнійша робота відбуває ся машинами; машиною сіють, машиною молотять, машиною лущать кукурудзу і т. д. Села всюди великі; на одно село припадає звичайно до вісім молотілень. Коли покінчуть ся жнива, виїздять машини на поля і стоять доти, доки все не помолотять. Наперед помолотять збіже біднійших людей, що чекають нового хліба, а особливо тих, що робили за сніп. Властитель чи властителі машини — бо машину купує там оден або спілка — молотять собі на останку. Головний продукт господарський в Бачці, то пшениця, звана там „жіто“ (наше жпто зве ся „раж“). Її сіють найбільше і коли

вона вродить ся, то вже рік добрий на урожай. Крім пшениці сіють досить вівса, ячменю (йарец) і кукурудзи. Жита (раж) сіють лиш дуже мало, а і то самі його не їдять лиш дають коньом. Дуже много сіють ще конопель, котрі жони потому в зимі прядуть на куделях, що мають колісчата, ногами впроваджувані в рух, — а як спрядуть, то самі на кроснах ткають. Полотно робють тоненьке і дуже біле. Дуже много уживають тепер до тканя бавовни, котру або перетикають з конопельними нитками, або і чисту вироблять. Взагалі видно у руських кольоністів Бачванських велику любов до краси, чистоти і порядку; се й відріжнює їх найбільше від карпатських Русинів. Може бути що тої любови набрали ся вони від Німців, а по части й від Мадярів, що також любють у всім чистоту і порядок. — Ярину садять таку як і в нас; мають однакож ще і дещо друге, чого у нас нема, пр. папріпка, кавуни, мельони, тикви і т. др.

Як не мають лісів, так само не мають там і доброї води до питя. Воду тут чути землею, тому й не можна її пити. Тамошні Русини надолужують собі її за те вином. Вино дешеве, а многі мають свої винниці, тож і не жалують собі його. В останніх роках пють меньше в наслідок винищення винниць, але все більше, як в нас не його хоть хто.

Замітне се, що наші поселенці беруть ся дуже радо до ремісла і торгівлі. Між ними суть руські кравці, шевці, ковалі, слюсарі, столярі, голярі, склепарі і другі. Русини сидять по коршмах, Русини торгують деревом, вином, мішаними товарами. Се добрий знак, бо реміслом і торгівлею стануть вони економічно сильні, а тоді й не так легко піде денационалізація. В Керестурі є навіть ремісниче товариство, до котрого належить велике число членів і хоч не давно заложене, то розвиває ся дуже красно. Належить тут також і се зазначити, що тепер заложене в Керестурі хор, котрий мав я нагоду почути і мушу сказати, що находять ся в ній дуже красні голоси, хоть відразу можна пізнати, що вони ще дуже мало вишколені. Хор мішаний і входять до нього: мужчини, жінчини, дівчата і діти.

Рогата худоба в Бачці належить до угорської раси, що визначає ся довгими рогами і білою мастію. Особливо воли мають величезні, довгі роги, як руки дорослого чоловіка. Коли вони красно позагнані, то справді дуже красно виглядають. У коров менші трохи роги, алеж все довші, як у наших волів. Крім рогатої худоби тримають Бачванські Русини ще коні, вівці

і свині. Коні великого росту, сильні і незвичайно красні. Таких коний у нас не тримає жаден мужик, хоч і як був би багатий. Заможнійші мають їх і по чотири парі; другі мають по дві, по одній. Хто має мало землі, той не тримає коний; лиш дуже рідко трапляє ся, що оден-другий годує коні і їздить ними по зарібках. Се й виплачує ся йому часто, а особливо в літі, коли треба много і возів і робітників. Сим відріжняють ся Бачванські Русини від наших; у нас не оден має два-три морги землі і вже купує собі коні; розуміє ся, що коні ті відповідні до його заможности: добрий хлопець як ймив би коня попід сили, то певно перевернув би... Овець тримають значне число, але всі вони лиш білі. Дуже много годують свиний і то ані не в порівнаню з Галичанами. Є такі газди, що годують їх і по 100 штук, головно кукурудзою; коли свині вже товсті, тоді висилають їх просто желізницею до більшого міста і продають. Завозять їх також до Відня. Але й самі Русини консумують велике число свиний. Кождий заможнійший газда їсть що дня мясо, а паприкована солонина є неминучою перекускою. Пересічно потрібує газда три свині на рік для свого ужитку, є і такі, що потрібують їх більше, є такі, що меньше, а є й такі, що зовсім мяса не їдять, як і в нас, про що ще дальше буде мова. Найулюбленійшою потравою Бачванських Русинів є папригаш — покраяне на куски свиняче мясо, сильно напаприковане, що не звиклому до нього чоловікови аж рот розриває — та солонина, особливо припікувана в огни на рожні так, що горячий товщ з неї сипиває і капає на підставлений хліб.

Бачванські Русини люблять в загалі добре жити; відживлюють ся добре, а і від питя не відтягають ся. Піяків однаков в нашім значіню слова мало між ними надibaє ся. Наслідком доброго життя можна там побачити дуже много людей, котрих обем в двоє переходить обем пересічного Галицького Русина. Що до заможности поодиноких газдів, то дат не маю — там взагалі про всякі дати трудно — але загално сказавши, стан материяльний Русинів представляє ся добре. Газдівет, що коштують 5000 до 15000 можна в Бачці найти много. Не рідко можна найти і таких газдів, котрих майно виносить 50000 до 80000 зл. Але як всюди так і там не може обійти ся без бідних людей. Стан материяльний останніх представлявав ся ще ліпше перед чотирма роками, особливо в Керестурі: там була величезна толока (йараш), на котрій кождий міг пасти, що хотів. Маючи пасовиско міг і біднійший чоловік, що жив в комірнім, тримати собі скорше

корову, коня або який дріб, бо в кождім часі мав де того випустити. Перед чотирма роками розділено толоку між поодиноких ґаздів; при тім, хто мав хоть троха землі, дістав її ще й з толоки; хтож не мав нічо, жив в комірнім, той і з толоки нічо не дістав. Прийшло до того, що бідний не міг навіть курки тримати, бо не мала де вийти; заїде на чужу землю, властитель землі злапає і каже викупити її в себе. Через те прийшло страшно гірко жити бідним людям, особливо коли зважимо ще, що цілу зиму там нема майже жадного зарібку; коли отже хто не має свого хліба, а заробити не має де, приходять ся з голоду загинати. По сім зовсім будуть зрозумілі дальні тексти, в котрих розказує ся про нужду між бідними людми. Не можна замовчати ту і сього, як заможні ґазди використовують там зарібників. Не говорю вже про се, що коли дають бідним у себе робити, то за дванайцятий сніп, а кукурудзу за четвертий шуклок, але даючи їм у себе роботу, домагають ся ще й даремщини. Коли бідний хоче робити кукурудзу у заможного, мусить йому за „вигоду“ чотири дні безплатно робити і три золоті ще доплатити: коли хоче пшеницю косити, мусить знов зобовязати ся два дні за дармо ґазді робити. Наслідком такого використання зарібників був сегорічний стрейк аграрний в полудневій Угорщині. Головними його моторами були сербські і мадярські соціялісти. Вони перші вказали на використання зарібників і завізували їх до стрейку. Відголоси того стрейку появили ся також між Русинами, але лишень в Керестурі і то ось з якої причини.

Мадярський уряд як много видає на годівлю шовківниць, так само підпомагає управу рижу. В околицях, що мають близько много води, подавав він великі обшари землі людям, обізнаним з управою рижу на те, щоби його управлявали. Через Керестур переходить канал Франц Йосифа, що лучить канал Франца з Дунайом (в Новім Саді канал Франца лучить Тису з Дунайом). З нього дуже легко пускати воду реґулярно на поля засіяні рижом — риж росте в воді — а в потребі випускати її. Тож над ним лежить більше число ланів засіяних рижом. В Керестурі і близько Керестура є три такі лани. Кождий лан потрібує від весни до осени, відколи посіє ся риж, доки не збере ся, до 800 робітників денно. Всі бідні люди йшли отже на рижове поле на роботу так з Керестура, як і з сусідних сіл. Колижбо платню там дуже лиху давали, хоч робота коло рижу

не дуже приємна, бо цілий день мусить чоловік як жаба хляпати ся по воді і то без огляду на те, яке повітре на дворі. Робітники, чи то робітницї, бо коло рижу працюють майже виключно женщины, поучені соціялістами постановили зажадати підвисшеня платні, а в разі відмови почати стрейк. Як подумали, так зробили. Підвисшеня платні відмовлено їм, вони почали стрейк. Стрейк був би повів ся зовсім добре, коли би не те, що многі робітницї показали ся не солідарними і вийшли на роботу. Були то майже самі заможнійші робітницї, що не маючи в дома пильної роботи, повиходили на лан робити, аби собі заробити грошій, та покупувати красне платя. Вони не робили на житя, тож їм виставала кожда платня, навіть мала; котріж мусїли робити і на платя, і на житя, тим очевидно було платні за мало. Робота отже хоть поволїйше, йшла дальше; робітницї мусїли вернути до роботи без підвисшеня платні, а лише те одно вимогли на властителю, що місто двонедільної виплати, почав їм виплачувати гроші що тижня. Щобиж стрейк бїльше не повторював ся, заведено роботу гуртом на поли. Визначено, що за таку а таку часть землі з рижом заплатить ся тїлько а тїлько, коли буде оброблений, а робітницї, що будуть там робити, подїлять ся зиском. Подїл такий був би добрий, коли би знов не штучки. Богатїйші зарібницї повибирали зараз у себе, що котра мала, яйця, масло, кури і удали ся з ними до наставників над роботою. Сї діставши хабаря придїлили тим, що їх обдарували, такі части поля, коло котрих було меньше, а другим коло котрих було бїльше роботи. По сїм вийшло так: богатїі меньше робили, а дістали бїльшу платню, бо могли бїльше землі в рївнїм часї обробити; бідні, що не поприносили хабарів, робили бїльше, а плату дістали меньшу. І знов остало ся по давному: економїчно сильнїйші використовують економїчно слабших і на дальше.

Друга проба стрейку відбула ся при громадськїм домі. В Керестурї будують новий громадськїй дїм, де має містити ся канцелярія, мешкати писар і т. д. Будову взяв на себе якийсь чужий майстер не Русин і спровадив з собою чужих робітників. Керестурцї візвали чужих, щоб зажадали підвисшеня платні, аби не робили їм конкуренції працюючи за меньшу від них плату. Тоті не схотїли. Тодї Керестурцї змусили майстра відпустити чужих робітників, а прийняти їх і заплатити тїлько, кїлько вони бажали. Бути може, що сильний соціялістичний рух, який тепер проявив ся в полудневїй Угорщинї, положить конець визискуваню зарібників і штучкам, які при тїм дїють ся.

Для ілюстрації життя наших руських бідаків в Бачці, наводжу ту оповідання записані на місци з уст таких же зарібників; перше записане в Коцурі, всі иньші в Керестурі.

1. Здирства над бідними.

У нас у Бач-Бодрогу вармеды¹⁾ барз нас пріціскайу пано́ве. Мі худобні людзе, хторі ныи ма́ме вельо жемі, мі барс цешко жийіме, а то́гі богати газдо́ве, тім барз до́бре у ныишкай-ших²⁾ рокох; бо мі худобні му́шіме у газдох робиц, му́шіме од ныих брац кукури́цу зо штварто́го і му́шіме йім і одра́бйац два́ три дны, цо на́м да́лы з рісу ко́шиц з двана́сто́го і му́шіме йім тла́чиц³⁾ і повбо́жиц до бра́дла⁴⁾, Йист і та́кі, цо ве́жме худобні робиц газдо́ві о сво́йім ко́сту⁵⁾; йист і та́кі, цо йих газда ко́стира⁶⁾. Мі, цо робельы у ро́ку езер⁷⁾ осем сто дзеведзешат седмо́го, нас газда ко́стирал, до́к сме у нього робельы. Ка́жді дзень сме ма́лы палы́нкі⁸⁾ вельо раз да́л нам і віна і до́бре нас ви́пла́цел. Йист і та́кі найвёцей, цо ше судзельы у солта́бірова⁹⁾, цо йім ныи́сце дац тельо, йак пойидна́лы¹⁰⁾. Хторі худобні¹¹⁾ ма трёйо штвёро дзёци, тот сёгінь¹²⁾ ныи́ма хлы́ба а́ны до крачу́на¹³⁾ го́ч бі робе́л ка́жді дзень. Йист, цо по́йду на сала́ші¹⁴⁾, ро́к два кид уж віслужа, хлы́ба ныи ма́йу. Пра́ўда, хторі ныи́ма жем, а́ны хіжу, а́ны кра́ль од нього ныи піта¹⁵⁾ ныи́яку пла́цу, лым йи́дно піта́йу: ка́мёну дра́гу. Мо́же буц то кра́ль а́ны ныи зна за́ то. Мі а́ны ныи ма́ме ка́мёну дра́гу; ту от ка́ждо́го піта́йу, же му́ші пла́циц го́ч йа́кі худобні. Мі ше уш тужельы¹⁶⁾ і поно́совальы¹⁷⁾ і гварельы́сме, же ныи да́ме, а валалці¹⁸⁾ по́шльу е́зеквёнта і по́бе́ре од нас загла́ўкі¹⁹⁾ лы́бо пері́ну. Во́ні ныи дзба́йу го́ч худобна́ жёна пла́че і на́ріка, йім то а́ны ныи бріта²⁰⁾, лым прі́дзе е́зеквент до хі́жі з йи́днім ешкў́том²¹⁾ і йи́ден кішбіроў²²⁾ і йи́ден польца́й. Е́зеквент скрі́ці: Бе́рце пері́ну а кішбіроў му́ші брац, бо вон слўга, му́ші па́на сво́йо́го слўхац. А жёна пла́че, ру́кі ла́ме, же за да́рмо му́ші пла́циц; худобно́му ныи тре́ба ка́мёну дра́гу, бо кид і́дзе на робо́ту, та ныи́ сце і́сц по ка́мёну,

1) комітаті; 2) ныи́шних; 3) молотити; 4) стирти; 5) на сво́йй їді; пор. нім. Kost; 6) дае їсти; 7) тисяч; 8) горівки; 9) судїї; 10) згодили ся; 11) бідний; 12) сарака-бідака; 13) рїдва; 14) в Галичинї: на фільварок; 15) домагае́ ся; 16) жалували; 17) скаржили; 18) радні; 19) подшукни; 20) жура; 21) радним; 22) присяжним.

альи по жемі, бо бі бочкорі подрал. Кит прідзе йишень, почнью брац попом, почнью брац дзійаківі, магістром¹⁾ і льўдзе худобні ньи майу откаль²⁾, да дайу жіта³⁾, кит самі жітнго хльїба ньи йїдза аны ў льїце, кид робїа. А у жімі ньи́ма до пѣца, ньи́ма капўстї, ньи́ма аны крѳмпльї⁴⁾. А дзѣці то ньи знайу, жѣ то ньит. Плачу і пїтайу, а то барз брїтко, кид уж дзїяк льїбо панѳец ньи енїдўйу⁵⁾ худѳбному чловековї. Ешчі йист старї і ньи мѳже зарѳбїц сѣбе, а панѳец пошльи еїзеквѣнта, най бѳре, цо найдзе ў ньго. Еїзеквѣнт за пеньїжї пойдзе, альи цо гутѳрїа⁶⁾ тѳтї худѳбнї льўдзе? Члѳвек на робѳтї, а жѣна з дзѣцмї дѳма, ньи́ма йїм хто зѳмльиц, да ше гѳ льим хльїба найїдза. А панѳец пїта свѳйѳ: кид ньи даш жіто, йа кукурїцу ньи сцем. Кит кукурїцу мї даш, дай мї двѳ рас тѣльо йак жіта, бо їнак ньи прїмем. Вѣльо льўдзе лайу⁷⁾, прекльїнайу панѳца, жѣбї то ньи мушѣло буц. І панѳец мѳже вїдзїц і знац, же хто мѳже йѳму дац, льїбо ньи мѳже. Йїст і та́кі вѣльо пѳрї, цо Рўсїн ўжал рїмо-катольчкку і рїмскї панѳец пїта от свѳйнїй полпѳрї, а рўскї пїта цѳальи, жѣбї плацел, йак Рўсїн плаці, кид ма жѣну рўску. Ньи́ сце енїдѳвац, тот члѳвек, хтѳрї ма катольчкку, мўшї плаціц, двѳх панѳѳѳх і двѳх дзїйѳкох. Пїтайу од ньѳго цѳалу плацу і до шкѳлї. Вон кит порахўйи шїцко, цо ма плаціц, ньи гѳдзен гѳч дѳраз ўмре. Кїт ше ньи змїлуйи ньи́кто нат худѳбнїм чловеком, так цѣшко жіц ў нас же бѳржей ньи́мож. Вѣльо льўдзе йист, цо мальї дацо, а тѣраз ньи майу ньи́ч. Ешчі і тѣраз ѳд ньи́х пїтайу, ньи енїдўйу док льим на сѣбе ма ѳстѳтнї свѳйѳ шмѳтї. Ньи́ дѳбал бї, гѳч бї му ўжальї жѣну і дзѣці.

2. Пїснї про подїл толоки.

а.

А кид у Куцўре йѳрш померѳлї,
 Смўтно йїх дзїўчѳтка дѳраз зашпѣвалї.
 Кит у Кирестўре йѳрш померѳйу,
 Дѳрас кѳнї, крѳвї, льўдзе попредѳйу,
 Ньи прѳўме мї, льўдзе, ньи прѳўме салѳшї,
 Бѳ нас кѳжда хмѳра ўше дѳму ѳтплашї.
 Цо йа мўчннї ѳрал і насклѳдал, скѳшел і загрѳбал,
 А Ілїа прїшѳл та воз вїтром забрал.
 Дѳе же вї, регрўтї, шїцкї ше збїрѳйце,

1) учителям; 2) звїдки; 3) пшениці; 4) бараболї; 5) попускають; 6) кажуть; 7) кленуть; 8) толоку.

Та ві нам тіх панох гётка отпорайце.
 Набёрце регру́ті цеглі до рукавох,
 Війце енджелы́рох¹⁾, бійце по́верх главох.
 Уш пред на́шу кра́ву б́ду прáзнi йáшльа;
 Ньи прéдаш ті, жéно, ньiгда вéцей мáсла.
 Віжень штiри швіны́ до пúстей дольiни :
 Ньи пáйиш ше, жéно, воз дзéцмi сланьiни²⁾.
 Крiча жéні, крiча, барс су погнывáні,
 Же чом енджелы́ре йáраш померáлі.

б.

Вi худобни́ жéні, чомце так плака́лі,
 Кид нам енджелы́ре йáраш померáлі ?
 Вi худобни́ жéні, вi мiрні будзéце,
 Гúскi на наш йáраш гóныц ньи будзéце.
 Худобни́ мацэ́ри гóрко заплака́лі :
 Штiри льiбо пейц худобни́ мацэ́ри дзiўкi одава́ме,
 Дзé же мi вежньiме пiрiа до перiни ?
 Гавдiньа мúдро гутóри :
 Ўсiп свóйий дзiўкi пльiвi до перiни !
 Ша вóна ше вiшпi, кит прiдэе з надньiци³⁾.
 Худобни́ мацэ́ри, цо рóбiц будзéме ?
 Оздаль⁴⁾ зо свóйiма худобнiма дзéцмi од глáду помрéме ?
 Ньи да́йу нам пúшчiц кра́ву до йáрашу ;
 Нем са́бат⁵⁾ нам пúшчiц да нам гúскi пашу ;
 Гúскi залогúйу⁶⁾ худобнiм мацэ́ром.
 Кит худобна мац гúскi ньи отилáци,
 Прiдзе йий егзэ́квент, стáньи йий гу дзвэ́ром.

в.

Стáри Пáлко⁷⁾ i Гáргáйi
 Вóні йáраш померáлі.
 А тот Пúлькаш стáри, шiвi,
 З йáрашом ше чом ньи змiрi ?
 Плáньчак Фэ́рко, сúшет Бóчдi,
 До Зомбóра⁸⁾ ў́ йидно пóшлi.
 Пóшлi вóні до вармéды⁹⁾ :
 Пáньи, пáньи, цо чека́це,
 Же нам йáраш ньи мерáце ?
 А тот йiх пан бiстатúйи,
 Ёзер стрiбла вiпiтúйи.
 Прiшлi вóні до Зомбóра,

1) iнжунiрiв ; 2) найулюбленiйша iца Бачванськiх Русинiв — то соловина з хлiбом припiкана на огни, або i паприкована ; 3) з поденьщини ; 4) хиба ; 5) не можна ; 6) заганяють ; 7) Павло Вiславський, гавда ; 8) Зомбор — голов. мiсто Бач Бодрогу ; там є окружний суд ; 9) управа повітова.

Пішли просто до бірова.
 Біроў-газда! дóбре бóдзе?
 Бóдзе йáраш померáні,
 Ёзер стрібла зактевáлі!
 Біроў нá то отве́да:
 Бу́л ту ўчeра солгабіроў,
 Пітал ше, дзе же біроў.
 Пóслал пó нас кішбірова,
 Бóдзе йáраш наш óздаль Бóг да.
 То газдо́ве ну́жду ма́лі,
 Йáгбі йáраш цо найскóрей померáлі.
 Уш прівéдлі енджелы́ра,
 Да й́м жем покласі́ра:
 Та най тэ́рас худопшч́на¹⁾
 Зов нас шп́ва.

3. Як стало тяжко жити бідним по розділі толоки.

Тры шт́ірі рóкі так ше у Киресту́рі ста́ло: бóло худóбі²⁾ досц, вецей ньи требáло; а од киді йáраш газдо́ве змерáлі, та худóбу до ну́жді до бр́іті аж тэ́раз нагна́лі: Бо худóбні члóвек най ньи тр́ма кра́ву; худóбней мацэ́рі дзе́ці за мль́ико ньи зна́ю; худóбна мац і óцэц кит сцу удэ́лыц свóйім дзе́цом мэска або слань́іні, мўша ше остáрац, йáкбі цешко да́дзе у га́зді одробéлі. Га́зда отве́да пішно худобнóму: Пішлы́ дзе́ці слў́жц аж до Варад́іна, ньи мўш́ш й́х рáныц³⁾, та ці мэньша бр́іта. Й́ст худóбні льóдзе, цо ше худóбні вола́ю, по два днь́і, по тр́і днь́і дзе́цом хль́іба ньи ма́ю; кит ше пр́ітра́фі заді́ждже́на хв́іля⁴⁾, ньи ма́ю дзе́ці хль́іба ль́ым хтóре сэбе на дрáже од га́здоўсќіх дзе́цох пі́та. Пóйдзе худобна́-мац до га́зді ше мо́длыц: Дáйце м́і, дáйце го ль́ым да́кус крómплы́, най дзе́ці накáрмім, пр́ідзем вам одрóбіц. Га́зд́інья отве́да: ч́і дам, ч́і ньи дам, бо м́і шв́́іны ма́ме та і крómплы́ подава́ме. Худобна́-мац барс ше роспакáла: а ві шв́́іном крómплы́ ль́ым отр́му́йце, а й́а дзе́шец ль́ібо вéцей рóкі шв́́́нью ньи заклáла, кра́ву ньи до́йла, мо́йа дз́ўка найста́рша штернац рóчна у мо́йий худóбней, у жедльáрскей⁵⁾ х́іжі, мль́ико а́ны ньи відзéла, аны свóйо мла́де ўста пр́і мњи ньи змасцéла. Пр́ідземе з наднь́ці, та ше огльáда́ме, кукур́ічні хль́іб́ік з вóду польывáме. Й́ак ше навечера́ме, та спац польгáме, бо га́зда нака́зал, да барз до́днья на наднь́цу понагльáме,

1) б́ідаки; 2) б́іднот́і; 3) годувати; 4) слота; 5) ко́мірницьќій.

од двох, от трох годзін худоба ставале, до бсем, до дзевец вечара робіме. Кит прідзе віплацанка¹⁾ богаті дзіўкі кріча: мі, паньні, а льібо ішпаньні, мі вам за пол плаці туньше рбїц прідземе; а худобні дзіўкі і зоз мацерамі назад дому попріходза, бо богаті дзіўкі на надньїцу хдза, а худобні і жедльарскі (цо ньи майу свбїю хїжу) дзіўкі дома ньїч роботі ньи майу; там дзе шедза пот кірїю²⁾, аны фалатка³⁾ жемі ньи майу, жбї дацо садзелі, а льібо опльїлі. Цо же тедї ужївац майу? Альї йїм так трєба, лым кукурїчнбго хльїба, бо го газда ньи сануйї⁴⁾, аны му ньїч ньїда. Йїст такї оцове і такї мацєрї, мўша хдзїц ббсї і о твардей жїмі.

4. Подїл толоки і скривдженя бїдних.

Бул Кирестурскї йараш велькі, рбстворенї, дзе мбглі пасц трї єзрї статку рогатбго, а мбглі пасц до пейц сто а́бо і вєцей кбньї. Пўшчал газда, кельо сцел, пўшчал і худобні, кельо мал, бо у худобнбго ше ньи находзело вєцей, йїден пбдлі конь і йїдна мала крава; то худобнїм ба-арз бўло дббре і льїхко, бо дочекала худобна мац зо свбїїма дзєцмі краву вєчар з вельку радбєцу. Прїньїсла йїм крава мльїка, то ше йїм лубєло, бо ше дббре навечералї. Пбшол худобнї бцєц на йараш по свбїюго кбньа, прївєзол го дому, ўжал мех с кукурїцу а́бо з йарцом⁵⁾, пбшол до сувачу⁶⁾ (мльїньїці), збмльїл, прїшол дому, одвєзол кбньа на йараш на пашу; жєна напєкла хльїба, а мльїка малї, вїдзело ше йїм же су барз богатї; льїхчєїше бўло дакус зарббїц і купелї швїньу, дакус укармелї, малї пбкус і мєса. Дакус пеньїжї заробелї, цо отплацелї кірїю; дакус пеньїжї заробелї, кўпел бцєц шїцкїм дзєцом по дайакїй жїмўшньїй шматкї⁷⁾; ньи поносавала ше худоба, бо ше йїм вїдзело дббре. Йїак ше йїм тєрас стало пред двбма льїбо трбма рокамї? Кид богатї газда завїдзел худобнбму чловєку, же вон ма свбїбго кбньа, та сєбе на-ньїм змєльнї і одньїше ше на кбчу зо свбїїма дзєцмі на пбльо, та йї ньи уморенї; посклада свбїю стварї зос кбча, та зо жєну рббі, а дзєці кбньа пашу на орсацкей⁸⁾ драгї, а́бо на йарашу. Почалї ше газдбве схдзїц до варбєского дому, дзєнь за дньом, дог ньи наўладалї, да ше йїараш помєра, бо і худоба,

¹⁾ виплата; ²⁾ в комірнї; ³⁾ кусника; ⁴⁾ жалус; ⁵⁾ ячменем; ⁶⁾ млина, де меле ся кїньї; ⁷⁾ одежинї; ⁸⁾ краєвїй.

і вони ше сходзєлі, да ше й́араш ньи мєра, бо і на́ші дзєці сцу мєса і мльїка і нам трєба гўскі, і на́шим дзєцом трєба пїрїа до перїні. Стало йїден рок, стало; ньи мógлі газдóве цєрпїц, же худóбні трїма́йу гўскі і кóннї і крáві. Зїшли ше вєцей і вєцей раз, док ше тєльо напїсáлі, цо премóгли худóбу. Ходзєлі до Зомбóра, ходзєлі до Кўлі, прїшол тот час, же газдóве достáлі прáво, же мóжу й́араш помєрац, та і ўжац. Вїбубновáно у Кирестўре, же ше й́араш змєра, кóму ше ньи льўбі най тўжї¹⁾ до пáньства; а худóбні члóвек ньи мóже до пáньства тўжїц, кид ньи́ма ньи́ч, бо хтóрі ма свóйу хїжу, тóму кўшчїк й́арáшу оддзєльа, а хтóрі члóвек ньи́ма хїжу, а ма пецєро або седмєро а найвєцей і дзевецєро дзєці, тот ньи мóже уш тєраз ньи́ч, льим пóйдзе на вáлал та ше пїта бїровóві, льїбо панóві ноўтарушóві²⁾: чї то пáньи наїсце³⁾ й́араш змерáйу? На то отповєда бїроў, áбо пан ноўтаруш: наїсце померáйу. Тот худóбні члóвек плáче у варóскім дóму: та цо же й́а бўдзем тєраз рóбїц? Дзе же пўшчїм кóннџа і крáву і гўскі? Уўйáшце до хльїва, та будзєце кáрміц. На то отповєда худóбні члóвек с плáчом: Пáньи і вї бїроў гáздо! й́а крáву уўйáжем до хльїва хто же йїй да йїсц, кид й́а пóйдзем на свóйїм худóбнім конькóві на пóльо, а мнџи ньи шльїбóдно кóннџа пўшчец ньи́дзе да пáше? Прїўйáжем і кóннџа, та го відзїм, же прї кóчу глáднї стóйї, а льим му дам дайáкий слáмі та і вóдї. Альи крáва дóма ньи мóже стац, бо йїй ньи да ньи́хто ньи́ч. Альи їшче крáва бўдзе стац глáдна, бо йї уўйáзана, альи гўскі ньи уўйáжем, бо ньи-мош поўйáзац; ньи запрем до хльїва, бо хльїў ньи́мам а гáзда мї ньи́ да. На то отповедáйу газдóве цо су, й́ак аўшўзі⁴⁾: трїма́йце сєбе гўскі на двóре. На то отповєда худóбні члóвек, альи уж барс плáче: ньи мóжем на двóре гускі трїмац, бо гáзда ньи сце на двор гўскі, кит пўшчїм на дрáгу, та пóйду на й́араш, вежнџїце йїх до залóгу. На то отповедáйу газдóве: А тї гўскі прєдай, óдлож пеньїжї до кїшенџи, бўдзеш мїрнї. Так худóбні мушєлі потамáнџи (попрєдац) свóйо крáві, свóйо гўскі, бо ньи ма́йу дзе пасц. А богáтї гáзда ма трї-штїрї крáві, трáфї ше, же і óсем, богáта гáздїнџа ма дзєшенц, двáценц гўскі, трáфї ше, же і пейдзєшат. Кит препáтрї худóба, гáздóві барз льїхкко, а худóба днџїшка так стóйї й́ак вóлі у свóйїх й́армох, кид найцєшше по блáце кого цага́йу. Днџїшка худóбнї члóвек ньи шме пўшчец кóннџа áнџи на орсацку дрáгу, а гáзда штїра́ценц-пейдзєшат óўці вїжєнџи, та йїх оптрїмўйї прес цалу

1) скаржить; 2) писарови; 3) справді; 4) радні.

йар по орсацкіх драгох. Цо ма тэрас худобні члбвек рббц? Ньї да му гáзда роббтї, порббї себе і сам; мўшї худобні тэрас лым краднуц. Богáтї мáйстор ма свббїо прáво, же хўдббнї мáйстор ньї мбже рббц, дог ньї бўдзе от себе хáсен плáцц. Худобнї музїкáнтї ньї мбжу пбйсец грац, пёрше мўша од гўшльох¹⁾ хáсен плáцц. Та тэрас худобна стрáна ньї мбже ньїдзе ньїч; а гáздбве пбйиднáлї енджелыра, прїшол енджелыр, пбшол з двбма гáздáмї, распáтрел йáраш і покласїрал, у хтбрїм крáйу лыпшї, у хтбрїм крáйу подльїйшї. Бул відáтї рбсказ з вароского дбму, на хтброго гáзду дбйдзе шор, чї двáцец, а лыббо пейдзешат гáздбве, жебї вїшлї вбнка, кбтрї тбго днъа йáраш прїйáлї. На дрўгї дзень заш бўло так відáно, кїльо бўлї одредзєні, жебї вїшлї вбнка, жебї свббї йáраш от енджелыра прїйáлї. А йáраш бул роздзельїні на два клáсї. Йáк уш бўло готбве, кáждї гáзда свббї йáраш прїйал; трафєло ше тáке, же пбйїден гáзда, цо бул мбже буц ўладньїйшї, прїйал обїдва клáсї дббрї свббїго йáрáша; а бўло тáкї гáзда, цо прїйал обїдва клáсї пбдлї; а тбтї лбўдзе, цо лым сáмї хїжї мáйу і тбтї пбкус йáрáшу достáлї, áльи то досц пбдлї, бо тбтї уж бáржей гў худббї прїпадáйу. Поорáлї гáздбве йáрáшї, пошáлї конбпу, посадзєлї вїнньїцї і наохабйáлї себе за пáшкоў²⁾. Охáбел себе і тот худобньїйшї кўшчїк йáрáшу за пáшкоў. Пўшчел гáзда свббїо вблї і тбт му вїпáслї. Хтбрї худобньїйшї, ньї мбже з ньїшчїм ўлáдац. Тэрас худббї барз ньїпрáво, бо вельо тáкї йїст оцбве і мацєрї, цо двох лыббо трох а і шгїрох катонáцох³⁾ царбвї ховáйу, áльи йáрáшу áньї тельо йáг йїдна рўка ньї мáйу. І так отповедáйу: Чом же то, же нам ньї шльїббдно худобнїм крáву трїмац і на гáздоў йáраш на пáшу пўшчїц, а шльїббдно нам, кит прїдзе копáчка⁴⁾, áбо косїтба, сїна царбвї за катбну дац? На то отповедáйу і вєцей гáздбве: Одмєньїц го трєба, та ньї бўдзе слўжїц. Хтбрї гáзда ўлáднї, прáвї мблбу⁵⁾, та йбго сїн пбйдзе за катбну лым нá-два мешáцї. А хтбрї бцєц худобнї, ма двох сїнох, йїднбго за дрўгїм, їшче йїден ньї прїшол дбму, ўж дрўгї прїйáтї. Тот пйáтого áбо осмбго октббєра рукўйї, а стáршї сїн петнáстого, áбо двацєтбго прїдзе дбму. Шїцко то гáздовáньнї тбго худобнбго бцц; йáгбї му бўло тому худобнбму оцбвї барє прáво, кид бї му лым тельо йáрáшу удзельїлї, цббї с тїма свббїма сїнáмї, áбо мбже буц дзїўчáтá тот бцєц ма їшче і трї дбма, та бї вон с тїма дзєцмї себе спрáвел на тїм мáлїм йáрáшу дайáку хїшку і прїоцрáвелбї себе йїден мáлї двор, тáбї

1) скрипок; 2) пасовиско; 3) вояків; 4) сапая; 5) робить просьбу.

себе там до того малого двора опр́авел йїдно мале мѣсто, да́цо бі себе там поса́дзел дай́аку жельни́а́ву¹⁾ потрі́бну зайїдно. І пріо́пр́авел бі себе дру́ге мѣсто та́ке ма́ле, а бу́ло бі му барз вѣльке і міле. Там бі му бу́лі запѣрті й́ого худобні трі-штїрі гускі, бо то йїст і худобна, а уш ста́ра мац, та́бі то́ті гускі у тім ма́лім дворе віховала, две там да́кус жельні́ого дай́акей тра́ві на дра́гі узберала, так бі йїй бу́ло тот свой дробіск на тім сво́йім ма́лім дворе міло і льїхко опхóдзці, йак і тот бога́ті га́зда а́бо га́здіньа свой ньичіта́ні²⁾ дробіск а́бо гускі на сво́йім вѣлькім сала́шу а́бо на сво́йім вѣлькім йа́рашу опходзўйи. Досц ма́ла то́та ствар, а барз бі худобі бу́ла хасновіта, же́бі ше так ньи трапѣлі, бо уж і так худоба вігва́рїа: чом нас так барз вѣльо худобніх Бох трїма, кид ньи можеме мац за сво́йо дзѣці ньи льїм кра́ву а́бо шві́нью, а́льи і́шче а́ньи гуску, цо йи так барс потрі́бна ка́ждей мацѣрі, хто́ра хóва і́ля льўцкіх сінох дзѣці; бо і́шче і так мѣдзі худобу прітрафѣно, же хóва о́ец і мац трох, штїрох сінох, та су ші́цкі ца́рові слугóве; а́льи тот худобні о́ец і то́та худобна мац, цо ма штїрі а́бо пейц дзіўкі, са́мі дзіўкі, то́та мац най́чашше укрї́дзѣна, у ші́цкім шве́це себе трїма за найвѣкшу нўжду, бо так с плáчом віповѣ: Дóбре то́му худобно́му оцóві і мацѣрі, же ма са́міх хлопцох, та му йїх го' льи' да́кус цар ра́ньи, а мі та́кі худобні, штїрі а́бо пейц дзіўкі віхова́ме, та ше то́ті рахўйу, же су і́ля льўцкіх льўдзох. Та те́рас то́та худобна мац цо рóбі од жа́льу, кид йїй ньи шльи́бóдзі општїна³⁾ да трїма гуску? А га́зда, дзе стóйї пот кірїйу, та йїй ньи шльи́бóдзі да трїма кўру; цо то́та мац бу́дзе йїсц? Кид бі то те́рас предвїдзал йїден мілостівї і ўла́дні пан, йа́тбі мо́гол у сво́йїй мўдрей і мілостівей гла́ві пороздумóвац, йак то́та худобна мац то́ті пейц дзіўкі ма віхóвац, пріобльїчїц і прїдац за льўцкіх сінох зо шматáмі да́йак. Да́йак бо гоч ньи бу́ду тот о́ец і мац льїм раз на́ дзень кус хльї́ба йїсц, та шмáткі тім дзіўкам остарáйу, а́льи прїа гоч бі льїм с кўрох назбѣрац сцѣла, то ньи мóже кид йїй жа́дну трїмац ньи да́йу. Йїст та́кі ста́рі, худобні о́цове і мацѣрі, цо ма́йу бльїско пѣйдзешат рóві; ньи дзбáлі бі у сво́йім вѣлькім худóпству, так йа́ўно віповѣдза, ба́рем да нас позабїва́йу, йак ма́лі бі нас так тра́піц. Ньит цо йїсц, ньит йа́г зарóбіц, а дра́га хїжа пот кірїйу, а хїжу мац мўші, бо ньи мóжі под гóлім ньї́бом през жїму опста́вац. Йїст та́кі худобні, кид йанўар, уж ньїчóго ньи ма́йу, льїм себе пóйдзо

1) огородовину, ярину; 2) несчислений; 3) громада.

упітац тельо сламі раз до тіжня, цо себе упече хльїба. Досц то худбі, кид раз на тїджен огрєйи свбїо дзєці у хїжі, кит хльїба упече. А за чїжмі або за папўчі ані най нї дўма, бо нїма, ані йїх нї може мац, бо за то от шїцкбго хльїба то пєрше мўшї буц. О йак цєшко на тїм швєце худбнбму за таку цєшку роббту, кид льїдво ма хльїба за свбїо дзєці. Ані то нї опїсани, ані нї мош опїсац, йака худоба утєрхована¹⁾. Ішче дацо їу тбму зос краткїм слбвом вїпоносаване. Кит пре-патрї йїден ласкаві і барз мўдрї пан, дбрас шїцко мбжу преу-вїдзїц і пбзнац по тїм слбву, кид бўдзе вїтвєрдзєне, кит худбнї члбвек, бо ше і так трафї у худбного члбвєка, же нївєста по родзєла, а йїй швєкра; о фрїшке ўрєме порбдзїц ма; а кид нї йї нїчбго, льїм с кукурїці хльїба, а цєшко заробєного, то худбї йї поносаванї.

5. Відносини між богатими і бїдними.

Пбшла Кирєстўрска худбба до Сентомаша (там Сєрбї і Мадьари) пїтац на штвартє копац²⁾ кукурїцу, бо і до тєрас на штвартє кукурїцу копалї. Ішче і од ланца худбнї члбвек газбві заплацїц мўшел трї фбрїнтї і на штвартє му окбпал. Заслужєні то худбного члбвєка хльїц; дої на-йар заплацї богатбму трї фбрїнтї і копє-му кукурїцу першї-раз до тіжня, а о сўхїм хльїбе. А дрўгї рас копе за два тїжнї о сўхїм хльїбе. Пбйдзе жєна зос дзєцмї по тєй кукурїці, тбту жєльїну кукурїцу, цо напретарговалї³⁾, та дзєці зберайу зо свбїу мацєру: йаї уж на-зберайу, а мац тбту кукурїцу худбна вєжнї на хрїбет, нїше газдїнї їу салашу вїстата⁴⁾, уморєна, та сєбе так дўма: однїшем, гоч мї так цєшко, бздаль мї газдїнья да го льїм сєрваткї, будзєме мачац хльїба. Кид йїй газдїнья да, однїше свбїїм дзєцбм, йак слатко пойдза! А вєцєй рас ше трафї, же йїм газдїнья за тбту кукурїцу ані нїч нїда, льїм отповє: Вїсїцє там на громаду! Тєдї худбна мац їдзе смўтно, огльада ше на газдїнью, чом мї нїч нїда? Льїхко газдїнї, вбна нїзна, йакї сме барз глїднї; льїхко газдїнї, нїда нам сєрватку, бо ма вєльо швїнї. Тєрас тбго рбку худбї кўшчїк льїхчєйше, же Сєнто-маскї сїцїялїстї такї рбсказ далї, же нї шльїббдно, да худбба газбві од ланца трї фбрїнтї плацї і же нї шльїббдно, да на

1) притиснена, бїдна; 2) сапати; 3) намикали; 4) змучена.

штварте копу. Кид нѣи вѣльо с Кирестура до Сентомашу пойсец мѣжу, льим тот пойсец мѣже, цо ма дайакѣго кѣнѣа, та полѣжи нѣа-кѣч хльип і свѣйо гѣндрі¹⁾, а сам і воз дзѣцмі іду кѣло кѣча пѣшо. А то Сентомаш от Кирестура досец дальѣко. Ідзе ѣцец і-мац в дзѣцмі цѣлі дзѣнь кѣло кѣча пѣшо, вѣчер дѣйду до Сентомашу, ішче ше радѣйу, же йім на трѣце кѣпац дѣйу, ѣнѣи йім нѣи цѣшко, же пѣшо прішлі, та о сѣхім хльїбе трѣцу чѣтку²⁾ сѣбе зарабѣйу. А тѣті у Кирестуре ішче худѣбнѣйші, бо кѣнѣа нѣи мѣйу, а вѣльо дзѣці мѣйу, та нѣи мѣжу на хрїпце хльїба ѣднѣисц, бо бї трѣбало, да на хрїбет вѣжнѣу тѣті дрѣбні дзѣці; а тїм дрѣбнїм дзѣцом трѣбало бї ўжац і дайаку шмѣтку; гѣч му йѣака нѣжда тѣму худѣбнѣму, нѣи мѣже пойсец до Сентомашу. Хѣдзі по шїцкїм Кирестуре од йїднѣго богѣтого до другѣго богѣтого: Дѣйце мї кѣпац кукурїцу, бо мѣйо дзѣці уш хльїба нѣи мѣйу, брїгѣйїме³⁾, ішче льїм у мѣшац мѣйу. Дзѣ же йѣні, дзѣ же йѣлі, дої нам хльїба закошенѣго дѣйу! Іазда на то отповѣда худѣбнѣму: дам цї кѣпац, ѣлїи во штвартѣго; ѣлїи мї мѣшїш прїсец за дѣрмо штїрї днѣи трѣву кѣшїц. А худѣбнї го мѣдлї: нѣи мѣжеш іаздо за штїрї днѣи вам за дѣрмв трѣву кѣшїц. Заплѣцце мї, мѣдлїм вас, го льїм два днѣи, бо мѣйо дзѣці пѣцѣро ѣбо і седмѣро, уж льїм нѣйшка хльїба мѣйу, та два днѣи мѣжем за дѣрмо рѣбїц, а вѣцей нѣи мѣжем, бо дзѣці от глѣду умерѣйу. А кит ше прїтрафї, же ше тот ѣцец і мац тїх худѣбнїх дзѣцох похорѣйї, а іаздїнѣи свѣйо двѣрї позамїкѣйу, да тѣті худѣбнї дзѣці од іаздїнѣнїх дзѣцох хльїба нѣи пїтѣйу. Цѣшка то у Кирестуре худѣбнѣго закопанѣа кукурїца! ѣлїи на трѣце ѣнѣи нѣит, йѣак у Сентомашу, бо ў Кирестуре іаздѣве знѣйу, же тот худѣбнї, цо нѣїма нѣїч, льїм вѣльо дзѣці, мѣшїи гѣч йѣак рѣбїц, льїм да му дзѣці од глѣду нѣи поумїрѣйу. А іаздїнѣи свѣйо дзїўкї так богѣто облїкѣйу: за двѣцец за пѣйц фѣрїнтї йїдну хѣстку іаздѣўскїй дзїўкї на шїйу дѣйу! за пѣтнайц фѣрїнтї сѣкнѣу, за дзѣшец фѣрїнтї фѣртух, за шѣсц фѣрїнтї рѣкльу⁴⁾. Облїчѣ іаздѣўска дзїўка, а худѣбна нѣи мѣже так мац, гѣч бѣдзѣ дзѣнь і ноц на наднѣїці рѣбїц, нѣи мѣже тѣкі шмѣтї мац. Тѣта худѣбна дзїўка дѣраз ошмѣйѣна, же за то нѣїма, же йї пѣдла. Льїхко іаздѣўскїм дзїўком буц пооблїкѣнї, же йїм худѣбнї на штвартѣ кукурїцу ѣкѣпу, а худѣбнї ѣцѣве за дѣрмо трѣву покѣша і шѣно пограбѣйу, ішче і іаздѣві нѣа-кѣч пѣкласц помагѣйу. Кит трѣба пойсец жїто кѣшїц, пѣйдзѣ худѣбнї до іазду, заш ше го пїта: Іаздо,

1) лахи; 2) шульку; 3) бїдуємо; 4) кабат.

чі да́це мі жи́та і о́ўса ко́шіц? Дам, отве́да га́зда, а́льи прі́дзеш за да́рмо два дні́ звозо́вац жи́то і о́вес до бра́дла і прі́дзеш іу маші́ні, док ши́цко ньи потла́чім. Цо те́раз бу́дзе тот худобні́ чло́век ро́біц? Кид му ньи по́йдзе за да́рмо звозо́вац жи́то і о́вес до бра́дла і кид му ньи по́йдзе трі́ льі́бо шті́рі дні́ іу маші́ні, ньида му жи́то а́ньі о́вес ко́шіц. Прі́дзе тот худобні́ іу сво́йий же́ні, аж йи бі́лі йак ва́пно, бо йи устраше́ні. Дзе́ці крі́ча, ньи мо́же ше а́ньі зо сво́йу же́ну у хі́жі поро́дзіц, бо ше дзе́ці радзі́у, же уж о́цец бу́дзе жи́то ко́шіц, та бу́ду мац хлы́ба. А о́цец і мац од ну́жді а́ньі ньи зна́йу, йаг бу́ду і цо бу́ду. Кид ньи бу́ду ко́шіц, ньи ма́йу ны́ч; кид бу́ду ко́шіц, док го да́йак це́шко о су́хім хлы́бе през ме́са, през млы́ка покóші. Кит по́йдзе те́рас тот худобні́ га́здові звозо́вац жи́то і о́вес до бра́дла, муші́ дзе́цом ога́дац, же́бі ма́лі до́ма хлы́ба а і се́бе муші́ ўжац сво́його хлы́ба, гоч га́здові звозу́йи за да́рмо, за то му га́зда а́ньі хлы́ба ньи да. Те́раз звозу́йу од ў́час зра́на; ше́днью фрі́штіковац²⁾, га́зда ше́днью на сво́йім сала́шу іу сво́йому ко́чу, шті́рі ко́ньі кра́сні во́лі два льі́бо шті́рі ко́ло ко́ча сто́йа; тот худобні́ чло́век да во́лом йі́сц і ко́ньом з га́здоваго ше́на, по́йдзе іу сво́йой же́ні худобней іу бра́длу, йі́дза сво́його само́го кукурі́чного хлы́ба; а га́зда ше́дзі прі́ сво́йом ко́чу прі́ кра́сных ко́ньох, цо му кра́шнью льым на ко́ньі па́тріц. Розы́аже то́рбу га́зда льі́бо га́здінья, ві́ньі кра́сні хлы́б жі́тні, бі́лі, іу то́му фа́лат ме́са льі́бо сланы́ні, та фрі́штіку́йу; та йаг му мо́же буц пра́во, кид му тот худобні́ це́шко у те́й ве́лькей це́плоті́ дзві́га то́ті це́шкі сно́пі? А тот худобні́ і сла́бі іу то́му, бо ны́гда ны́йаке́й до́брей ве́чэрі́ а́ньі полу́дзенку ньи ужі́ва. Ньи змі́лу́йи ше га́зда нат худобні́м, же́бі го накар́мел, го льым тот дзень, до́г му зада́рмо ро́бі; те́рас тот худобні́ чло́век, док му зада́рмо зве́зе і ві́тла́чі, а то́го худобно́го члове́ка дзе́ці пра́ве по́йі́дза тот хлып, цо зако́шел двана́сті крі́ш льі́бо двана́сті ко́рець. Док га́здові ві́тла́чі, і́шче й ме́хі до ма́газі́на понóші; дзе́ці хлып по́йі́длі, цо ма те́раз ро́біц тот худобні́ чло́век, от те́й ко́сітбі́ до друго́го ро́ку до ко́сітбі́? Льым з днѳа на́-дзень на наднѳіцу дзе́цом хлы́ба зара́бйац. А́льи худобні́ чло́век муші́ буц задово́льні́, льым найбі́ бул здра́ві, гоч йи йа́кі сла́бі, за то дзе́цом сво́йім да́йак оста́ра хлы́ба. А кит ше тот о́цец і мац похоре́йу, там по́лна хі́жа жа́льу, бо дзе́ці на́рас а́ньі хлы́ба, а́ньі ны́ч ньи ма́йу.

1) постарати ся; 2) снідати.

6. *Про стрейк.*

Кит Кирестурска худоба ше дознала, же йист то́ті сіціялісті у Сенто́машу, у Верба́су і у Ку́лі, по́шли даскільо худобні хлб́ні до Ку́лі, кит там бул тот пан, же́бі і во́ні ше презна́лі, йа́ка то ствар. А кит прішли с Ку́лі до́му, до́рас ше сходзова́лі, дзе пётнайц, дзе два́цец а́бо і до пейдзешат, та ше потпісовáлі за сіціялістіх і преда́лі то́ті папéрі йидно́му чловеко́ві, да одньіше до Ку́лі до сіціялістіх. Йак тот члб́ек о́дньис до Ку́лі, то́ті папéрі, а там ййден пан до́рас му так гутóрел: Ньи муші́це ньи-же́й от фо́рнта на надньі́цу по́йсец. А худобні на то отповеда́лі: Альи кид на́шо дзе́ці уж лым ньішка ма́йу хльі́ба. Ві так пове́цце, кит ше зідзэ́це до грома́ді: Кид нам да́це фо́рнт надньі́цу, будзэ́ме рб́біц; кид нам ньи да́це фо́рнт надньі́цу, ньи будзэ́ме рб́біц, а́льи пойдзэ́ме до вас зоз мехáмі, муші́це нам дац жы́та льі́бо кукуру́ці, а гоч, лым йа́рцу, бо мі на́шо дзе́ці муші́ме ра́ньці. Трафе́лоше і так, же бул та́кі га́зда, цо і так отповт худобно́му: Па нач ті маш тэ́льо дзе́ці? А худобні погнывáно отпове: Ті маш вельо ко́ны, вельо во́лі, вельо о́ўці і шві́ньі; йа мам вельо дзе́ці, та б́ду за тво́йо га́здовáньи царо́ві катона́ці. І по́шли то́ті сіціялісті до Кирестурско́го вароско́го дво́ра, бо вароскі дом правéлі там стра́нскі ма́йстор і стра́нскі надньіча́ре¹⁾. То́ті сіціялісті Кирестурскі піта́йу ше тім странскім надньіча́ром — а то б́уло у йуні́йу, прет косітбу: Цо ві льу́дзе ма́це надньі́цу у йуні́йу? То́ті стра́нскі надньіча́ре отповеда́йу: же шесц сексе́рі²⁾. То́ті Кирестурскі сіціялісті так йім гутóрйа: Оха́пце³⁾ до́рас, і́цце кра́шньи до свойо́го валáлу́, а́бо до свойо́го до́му, а кид ньи, най вам пла́цу доро́жайу на дзень фо́рнт, те́ді мо́жеце рб́біц, бо і ві та́кі худобні йак і мі; і ва́шо дзе́ці му́ша йисц хльі́ба, йак і на́шо. На то прішол Кирестурскі біроў, піта ше тім Кирестурскім сіціялістім: Цо то, хла́пці, цо праві́це комеді́йу? На то отповедлі худобні: Біроў-га́здо! до́бра то комеді́я, кид ньи зна́це, же на́шо дзе́ці ньи ма́йу хльі́ба. Піта́йу ше і́шче рас Кирестурскі сіціялісті, же чі подвішшáйу тім странскім надньіча́ром надньі́цу? Отповеда́йу на́ то, чі біроў чі ма́йстор, хто мал віпла́цац тіх надньіча́рох: Ньи подвішшáме, а́льи б́ўцце мі́рні⁴⁾ ві хла́пце, бо добійі́це катона́цох. На то отповедлі худобні сіціялісті: До нас ньи пріду катона́ці, бо мі ньи ма́ме а́ньи хльі́ба, а́ньи сво́йу хі́жу; кит пріду, до богáтіх пріду, а нам

1) робітники; 2) шісток; 3) покиньте; 4) спокійні, тихо.

њи треба катонацох, бо мі шіцкі катонаці. І на то пошол біроў од ных гётка, ньи сцел вецей ных мішац до тей робіт; а майстор мушел отпущец тих странских наднычарох, бо йім ньи сцел до форінта надныцу доплаціц. Ньи мох майстор през наднычарох робіц, допóлннил надныцу фóрінт хлопóві і дзевец сексері жéні до жатві, а у жатві хлопóві фóрінт дваецц а жéні наплацел фóрінт. Пóшли тóті сціялісті на рíшкáшу¹⁾, да і там одóшлгу наднычарох; худóбні наднычаре і наднычаркі поохабйáлі, пóшли дóму; а газдóўскі богáті дзйўкі пóшли сто лйбо вецей лйбо мéньий, повéдлі ішпанóві лйбо самóму панóві, же вóні бóду за пейц сексері на дзень робіц. Прйял ййх, робéлі до полáднья. Увídзéлі худóбні, же íду на рíшкáшу, та і вóні мýша пóйсц. Íшче ййх тот пан, áбо ішпан вйгáньбел; та тóті дзйўкі áбо нывéсті мóжу за тóту плáцу робіц, а вй ньи сцéлі áбо ньи сцéце? На то отповéдлі шіцкі худóбні цйхо, áльи погнывáно: Мй, пáньи, ньи мóжéме, бо мй нá-хльип робíме і на кйрйу, а тóті газдóўскі дзйўкі і нывéсті, вóні робйа сéбе на крáсні шмáті. На то ше зашмейáлі тóті богáті дзйўкі і нывéсті: Мй за то робíме, бо сме ўрéлні²⁾, бо ше нам сце робíц. На то отповéдлі худóбні: Кйд зме худóбні, тáзме і пóдлі, бо ньи мóжéме робíц на шмáті, лым на тóто робíме, цо пойíме. Нйшкa заробíме, йўтро бй шме жéдлі, áльи о два тйжні вйплацáнка, та сéбе нá-хльип пожйчйме; а дог нас пан о два тйжні вйплáці, та прáва ўрaцйме. Áльи бй требáло, да нас пан о тйдзень вйплацáйу, бо ньи сцу газдйны на два тйжны, да нам нá-хльип пожйчáйу. Та тэрас мáйу тéльо польихчéньи, же о тйдзень вйплáца. Áльи пан áбо ішпан на рíшкáші так вйдумáлі, да ше робй йўтором; а тóті цо маркўйу, цо чéльац допатрáйу, то ййст йак наднычарох, вóні знáйу, дзе йáке мéсто, дзе вецей робóті на гóльту³⁾, а дзе мéньий робóті на гóльту. Тэрас тóті богáтші одньйшу дарўнок, бо мáйу ш чóго, одньйшу курчáта, áбо мáсла. áбо крáсні ручньйкі тйм, цо знáйу і меркўйу, дзе йáка робóта. Тэрас ше скўййа богáті дзéшец áбо óсем, вéжньу гóльт йўтором⁴⁾ за дваецц фóрінті, та го бóду пльйц. Пбйду і худóбні і вóні вéжньу за дваецц фóрінті гóльт, áбо і за дваецц за шесц. Док прйдзе собóта, пльййу і тóті худóбні, пльййу і богáті. Кйд допльййу, кит поракўйу тóті худóбні, мац зо шеснацрóчну дзйўку, вйдзе ййм надныца по штйрáецц по пейц грейцáрй. Допльййу і богáті дзйўкі áбо ньи-

¹⁾ поле засяне рижом; ²⁾ шильні, охочі до работи; ³⁾ кусень поля, меньше-бйльше наш морг; ⁴⁾ гуртом.

вєсті, одвєдзе їх тот, цо за нїма меркўйи, бо дѳбел од нїх дарўнок, а пан мѳже буц о то а́ньї нї зна, же то за дарўнок: Да йїм пан пенїжі, двѳцєц фѳрїнтї за-гольт, а кит ше подзєльа, трѳфї ше же ма́йу фѳрїнт йїдна, а́бо фѳрїнт двѳцєц грєйцѳрї, а прїтрафєлѳ ше, цо трїнацрѳчна, а богѳта, та добїла с тєй дѳйу-тѳрї фѳрїнт пєйдзєшат грєйцѳрї на-дзєнь наднїцу. Чї то тєдї прѳво, кит худѳбнї нїи однїйшу дарўнок та нїи ма́йу а́ньї пол плѳцї на цѳлї дзєнь, йїак богѳтї, же дарўнкї прєдава́йу? С тѳго кит їду дѳму ў сѳбѳту од рїшкѳшї аш по сѳмї дом рѳўно ше вѳдза, йїднї дрўгїх прєздзїва́йу.

Пїд впливом сусїднїх народїв затратїли Бачванськї Русїни не лїше богѳто своїх звичаїв, але і свою ношу. Мужчїни убїрають ся тєпер як Нїмцї або Мадяри, лїшєнь в дрїбнїцѳх захованї рїжнїцї. Коротка сорѳчка, цо не вхѳдїть в штани — тєпер вихѳдїть і вона з модї, а загальнѳ розповєжднєє ся сорѳчка довша, цо вхѳдїть в штани — і шїрѳчєзнї штани, цо вїдрїжнюють мешканцїв полуднѳ вїд пївнїчнїх, званї „надрѳгї“, округлїй чорнїй капєлюх, на ногах папўчї — нашї патїнки — сє щѳденнїй, лїтнїй стрїй нашѳго посєленцѳ. На сѳвѳто натѳгає вїн „бочкѳрї“, чѳботї з довгїми холявами, спѳднї і „капут“ (кабат), сурдѳт і такий же чорнїй капєлюх. На спѳднѳх і кабатї шнуркї і пасї повїкручѳванї на мадѳрськїй спѳсїб. В зїмї натѳгають на сєбє ще довгї, без рукавїв кожухї — в рѳдї рѳ-тундї нашїх дам — званї „бундою“ і бїлї, довгї сїраки званї „чугою“. Давнїйша шапка вихѳдїть з уживанѳ, натѳмїсть дѳже моднїй єсть в зїмї на шїї шаль. Повнїй ѳдяг мужчїни з най-лїпшѳї матерїї (сорѳчка, штани, кабат, капєлюх, чѳботї, бунда і гунѳ) коштує 40—50 зл. Дѳдатї трєба, цо мужчїни стрїжуть волѳсє на коротко, голять ся — дєлкї голять і вусї на швѳаб-ськїй спѳсїб — а велїка їх бїльшїсть любїть курїти лѳюлькї на сєреднѳ-довгїх цїбухах.

Жїночїй ѳдяг не в порївнанє йїде з мужєськїм. Шѳвк прєважѳє в нїм. Склѳдає ся з сорѳчки, також короткѳї, „галькї“¹⁾, цо зве ся „подѳлок“, спїднїцї, цо зве ся „сукнѳ“, запаскї, цо зве ся „шўрєц“, або „фѳртѳх“, кафѳтана (капѳт), хѳстѳчкї на голову (у жїнкї) і хѳстѳкї бїльшѳї на плєчї. На ногах носѳть жєнщїни панчѳхї і згадуванї папўчї або також „цїпєлї“, черє-

¹⁾ Нижнѳ спїднїцѳ.

вики. Спідниць носять на собі: дівчата 10—15, молодиці 5—8, баби одну або дві. Дівчина в такому числі спідниць потребує, коли йде, тільки місяця, що наших три; при тім виглядає як пава — така широка. Накрохмалені спідниці шумять так, що вже на кільканайцять кроків звістують надблизжене властительки. Довжина спідниць не доходить два, півтретя дециметра до землі, в наслідок чого видно у дівчини часть ноги з панчохою і черевиком. Сорочка вишивана і прикрашена маленькими гузичками; рукави звичайно не доходять до ліктів; на сьвято вбирають сорочки трошки інакше зроблені, як на будний день; вони звуться „опльичка“. На шії носять пацьорки. Тому що майже кожда часть одягу жіночого є шовкова або бодай на пів шовкова, то ціни його суть дуже високі. І так: сукня доходить в ціні до 15 зл.; запаска до 10 зл.; кафтан до 6 зл.; хустка на плечі до 25 зл.; хустка на голову, мала, до 6 зл. Одяг молоді женщины виносить до 70 зл. Дівчата носять по одній косі, що зве ся „варіоч“; жони звивають косу на заді голови в клубочок, що зве ся „контя“. Що вдарює в очи у тамошних женщин на перший погляд, то мальоване лиць. Молодиці малюють ся рідше, лиш „кокетки“ на нашу моду, дівчата-ж всі. Мальоване се дуже неприємно вражує і доводить до того, що молодиця, котра має 24 роки, має таку твар, по котрій можна-б її числити понад трийцять років. Мальоване відбував ся в той спосіб: Дівчина наперед білить ся, якоюсь масою, що зве ся „сіріджик“. На сесе накладає червоне „фарбідло“, а відтак пудрує ся. Дуже часто місце дорогого пудру заступає так зване „білїдло“. Ціла тота тайна процедура дівоча викликає по собі такі наслідки, що у кождої дівчини цілком чорні зуби. Се робило, принайменьше на мині, незвичайно немиле вражінє, а навіть якесь обридженє. Бачванські руські летіні мають однакож зовсім відмінний густ від мене, бо з білозубою дівчиною не оженив би ся жаден, принайменьше в Керестурі, так їм по серцю чорні зуби! Про мальоване суть згадки навіть в тамошних піснях; пр.

Шугайу, шугайу, твоїа мац шальїна,
 Во во́на гварела, же йа нѣ червѣна.
 Йа сом нѣ червѣна, бо ше нѣ мальуйим,
 Ань йа ше за йий сїна нѣ готуйим.

Бачванські Русини женють ся незвичайно скоро. Дівчина, коли має 14—15 літ вже віддає ся. Вправді і в нас суть такі випадки, але се лиш „випадки“, там же се регула, а випадком

лиш остає ся дівчина довше невіддана. Наслідком вчасного замужа є те, що між Русинами не трапляє ся покриток, та з другої сторони се впливає незвичайно эле на красу жєнщини, в котрих лице дуже скоро бабковатїє. У Коцурї оповїдали менї, що там за 15 лїт не було випадку покритя дівчини. Колиж по тїм часї оден трафив ся, то се видало ся таке незвичайне, що про дочку дівчину зараз зложили сьпїванку :

У Купуре хїжа вїбїльїна,
 У теї хїжї посцель вїсцельїна;
 На посцельї барїаста¹⁾ дзївочка,
 Прї посцельї дзєцко і кольїска.
 То кольїска з йадлового дрєва,
 Тото дзєцко воно оца нїма.
 Ма воно, ма своєю мацєр ўласну,
 Нощї варточ нїжеї своєю пасу.
 А чом сцє йїї варточ нї росплїтлї?
 А чом сцє йїї контьу²⁾ нї справелї?
 Бо то дзїўка чєсна, нї поштєна,
 Ганьба будзє, же йї тєраз жєна.
 Кїт сом ішол с Кўлі воз арєшту,
 Стрєтнул сом там Ільу³⁾ прї тїм брєшку.
 Кїт сом орал на волах под овєс,
 Ішла Іля до Кўлі на понос.
 Новїм шором панове ходзєлі,
 Жєбї Ільу до Польїўкї сцєлі.
 Прет Пейтєра на ўскеї улычкї,
 Предавала Іля за бїлі пантльїчкї⁴⁾.
 То пантльїчкї лым сєксер кошталї,
 Йїак цє Ільчо за мало скламалї —
 прєд Йугаса,
 Лапалї Ільчу нїжеї долу паса.
 Сїн му Ількo⁵⁾, а оцєц Польїўко.
 А прєд Брундзї червєні йїагодї,
 Повец Ільчо, хто гу тєбе ходзї?
 Ходзєл Йоўгїн⁶⁾, альї уж нї ходзї.
 А Брундзїанья⁷⁾ рўкї заламала
 С кїм йїї Ільча конкї⁸⁾ вїшєдала.

Мужчини, властиво хлопцї, женять ся, скоро скїнчуть 18 лїт. Хлопец такий, що не мав часу розглянути ся хоть трохи по сьвїтї, прїдивити ся, що то жите, якї воно вимоги ставить

1) чорноброва, бронетка; 2) волося звинене так як у замужних жїнок; 3) їмя; 4) стажки; 5) парубок, що звїв дївку; 6) Евген; 7) мати дївки; 8) у фїрточцї.

до чоловіка, має нараз стати господарем, вести у всьому лад, видавати прикази і таке пнше! Се правдива іронія судьби. Не дивниця отже, що такий „муж“ мусить спускати ся ві всім на батька, навіть в виборі жони для себе; буває що нераз пізнійше гірко жалує такого кроку, але відробити його не можна. Незвичайно характеристична під тим взглядом єсть слідуоча пісня, яку сьпіває собі ново спечений муж:

Ўжал сом сéбе двіўче по оцóвей стрáні
 Ньи за то сом йу брал, же ма велькі тал¹),
 Лым сом йу за то брал, же о́цец двéку мал.
 Кид йу вéчар привéдлі, крáсна йáко áнгел,
 А кид рáно стáньи, брítка йáко дьáвол.
 Ў нóці — йак так, а вó дньи наóпак.
 Йíдно óко бiле²), на дрúге ньи відзі:
 Лым ше тéді гáньбiм, кид мам цўдзі лўдзі.
 Чкóда Боже, чкóда та і тóто древо,
 Цо на мóйий свáдзбi ўчэра погорéло.

В наслідок вчасної женитьби між Бачванськими Русинами не можна побачити нарубка такого, що в нас під тим словом розуміє ся. Коли я в Коцурі прийшов до коршми подивити ся як там танцюють, увидів цілу громаду хлопців, котрим ані сліду з відзнаки змужнілости, вусів, не було. Всі вони танцювали з дівчатами. Між хлопцями були від 14—18 літ, між дівчатими від 12—15. Здивований питаю ся: Дзе же су леїньи? Та то леїньи! відповідають мені. Аж тоді переконав ся я, які то „леїні“.

Одна ще характеристична річ звертає на себе увагу: Коли дівчина починає вже „дівочити ся“, починає до своїх давнійших товаришів говорити „ви“, хоть перед тим говорила „ти“. Се знак, що вона вже хоче віддавати ся. Се „викане“ позістає відтак до смерти. Жінка до свого мужа не сьміє інакше заговорити, як через „ви“. Найбільша образа, найбільша зневага для мужа се та, коли йому жінка скаже „ти“. Тому то се й рідко лучає ся, лише в великім гніві або сварці. Коли я робив декому уваги на сю тему, заявлював, що жінка чоловікови повинна також „ти“ казати, як він її, мені відповідали: Тóто ньи мóже буц; муж йи старші, йак пісμο швéте піше, йак ше прiна́га у цéркві. Жóна мўші слўхац мўжа; кидбi гварéла йому тi, ньи

1) Theil, часть, посаг; 2) сліпе.

сцела бі і слухац. Жони сї слова потверджували також. Вони зрештою зжили ся з виканем так, що хто тоту привычку хотївби викоринити, мусїв би формальні борби сточувати з бабами.

Передвчасна женитьба має ще одну свою хибу. Кождий мужчина, як відомо, мусить ставити ся до асентерунку і по відбраню служити при войску. Коли-ж ожениць ся „лєгінь“ в 18 році жита, а відтак відберуть його до войска, то нераз бувало, що він лишав жінку і двоє, трое дітий, а сам йшов на три роки. Такі жінки, котрих мужі служать при войску, зовуть ся „катоначкі“, як в Росії салдатки або московки. Много з них визначує ся „вільним“ житєм, що полишило свїй слід в піснях. От зразки таких пісень:

а.

Ўжал сом дзіўче, цо ма шэснац рóчки,
А ньнн ўжалн пот цáрскн коньчкн.
Катонáцн шнрн швет¹⁾ вандрўйу,
А ньнвэстн млáдн за ньнма банўйу.
Ньн банўйпе вн ньнвэстн млáдн,
Бо мн уш пойдзэме на огньáней лáдьн²⁾,
А з огньáней лáдьн, та тáкоь до Пешту.
Будзэме мн, мнла, егзэцнр провáдзнц,
Пóшльнм цн пеньнжн, прндзеш ме опáтрнц.
Кнт сом ше прехóдзел с Пешту до Будзнна:
Нáснп мн, качмáрко, червэного вна.
Червэне внвэчко по погáру скáче,
А мóьн мнльннькá зá мну барс плáче.

б.

На йáрашу травнца, бóдзеш мнла гдовнца,
Льнтай сэбе по шльнбóдзe, йак голубнца.
Голубнцн льнтайу, кáждá свóйу пар мáйу,
А йа будзем смóтна гдóва, бо тн, мнлн, ньн дóма.
Кнд на лáмшн³⁾ шедáлн, катонáчкн⁴⁾ плакáлн;
Кнд зов лáмшн схадзáлн, та йнм шáбльн давáлн:
Нáце хлóпце шáбльчкн, тó вам бóду женьчкн.
Бóдзeце йнх внглáнцóвац, зá трн рóкн обочкóвац⁵⁾.
Пншем пнсмо мнлей свóьнй:
Мнла мóьн женьчкá, уж ньнн мнльшá шáбльчкá,
Бó йу мóшнм глáнцнрóвац,

1) в шнрокнй сьвнт; в Бачв. днялектн мáьже завсгдн пропускáе ся прнменннк „в“; 2) пойднмо на кораблн; 3) корабель, ннм. Dampfschiff; 4) жонн воякнв; 5) обднловуватн.

Тéбе, міла, б́уду другі обочкóвац,
 А йа б́удзем вос парску шáбљу
 Кóло бóчка почеркóвац.
 Пóйдзем, міла, скóро дóму,
 Льям док прійдзе трі днѣ швѣта:
 Сцѣкньым ў нóці, кит капітан ўрлап нѣ да.

в.

Пріц ті мнѣ мільянка на вѣчар опáтриц,
 Бо йа це уж м́ушім рáно зоха́біц;
 Бо мнѣ уж одвѣжу рáно до ѓраду,
 Тáкой б́удзем шéдац на огньáну лáдью.
 А з огньáней лáды, тáкой до кóча:
 Хто мóйу мільянку на вѣчар побóчка?
 Побóчкал б́і йá йу, áльи м́нѣ дáйу,
 Бо мóйу главічку рáно острігáйу.
 Піш ті мнѣ, мільянка, піш ті мнѣ пісмо,
 Оздаль б́і м́і дáйак на пóшті прішло.
 Йá ці пісац б́удзем, там ці ч́ітац б́уду,
 Аш ці твóйо с́ілзі нá жем пáдац б́уду.
 Пóвец ті мнѣ міла, йак ті ше там ўлáдаш,
 Ч́і у роскóшу, ч́і у вѣльќім жáльу:
 Бо мнѣ ў т́ім крáйу с́ілзі залывáйу!
 Бо ті дóма, міла, та пóйдзеш, дзе сцеш,
 Ќі'б́і йа бул дóма, вѣра б́іш нѣи шмѣла.

Замітний також нахил, у молодого покоління, до як найменшого плодження дітей. Я відвиджував в руських оселях по кільканайцять родин. Звичайно, де я прийшов, находив у молодих родин по одному, або по двоє дітей, хоть від їх вінчання пройшло по кілька літ. Я зрозумів, що вони мусять щось робити і почав допитувати ся за тим. З початку не хотіли давати мені відповіді, пізнійше сказали так: Нá цо нам вѣльо дзѣці, кид нѣи мáме вѣльо жѣмі. Цо й́ім дáме? На питане, щож роблять? відповіли: Хто óре, а нѣи шѣйи, тóму ше нѣи рóдзі.

В політичнім житю не відграють Бачванські Русини майже жадної ролі задля своєї малочисленности. Що вони однакож політичним-житем інтересують ся, за се крім того свідоцтва, що вони залюбки читають політичні газети, свідчать також пісні, зложені з нагоди виборів до сойму Пештенського. Вибори угорські біля галицьких мають широку славу і то не лиш задля насильств, які тоді діють ся, але також задля перекупств, які там ведуть ся на велику скалю. Мене запевнювали поважні особи, що такий Пульський, про котрого буде мова в пісні, мусів 30.000 зл.

видати, нім став послом! За оден голос дають нераз і по 50 зл.! Наш галицький Русин мабуть жаден не годен би стати послом, коли-б приняв угорське горожанство, бо не зміг би сипнути так золотом.

Подам тепер чотири пісні, в яких мова про вибори послів:

а.

Ой Русіно¹⁾, Русіно, нѣи тáргай ше на двóйно,
 Бо нам ў йїднак трéба стац, на Войнѣча воўтірац.
 Тота мала громада,
 Та цо во́на звѣтѣажі,
 Же Войнѣча нѣи жа́да?
 І Шва́бі нас вішмѣйу,
 Лѣим док за нас учўйу,
 Же йїдїнство нѣи маме,
 Альи се́бе Шаўла-Паўла глѣидáme.
 Дума́це, же панóец
 Йак ваш пастір і о́ец?
 Сво́йю двэ́ці спревѣдзі²⁾,
 І на по́длу, крїву дра́гу увѣдзе.
 За то га́йде³⁾ до громаді,
 Кра́шнѣи, мїрно през⁴⁾ зва́ді:
 Трї сто га́рла най крїча:
 Жївію на жївію на Войнѣча⁵⁾!

б.

У Верба́ше⁶⁾ на улыці,
 Сто́йа кра́шнѣи катона́ці.
 Йїднї сто́йа, дру́гі гра́йу,
 Трѣ́ці Пу́льского стаўйа́йу:
 Ельйин а Пу́льскї Агош⁷⁾!
 У Верба́ше на улыці,

Сто́йї Га́джї⁸⁾ на столѣці.
 А лѣудзе ше прїправѣлі,
 Стольїцу з нѣим віўра́цѣлі.
 А Пу́льского віславѣлі:
 Ельйин⁹⁾ а Пу́льскї Агош!
 Сто́йї Га́джї смўтнї, нѣивесѣлі,

1) тут називають себе виразно Русинами; 2) оциганить, виведе в поле; 3) тож дуже; 4) без; 5) опозиційний кандидат, Серб родом; жївію — най живе; 6) Вербас — село; в ньому живуть також Русини (як висше); 7) Пульський — син звістного, мадярського політичного діяча і ученого, Франца Пульського, приятеля Кошутого, що помер минулого року; він належить до партії ліберальної (урядової) і послує до тепер; 8) Гаджі — родом Грек, багатий доктор, кандидат опозиційної партії, поставлений проти Пульського, перенав, видавши на вибори дуже багато грошей; 9) най живе.

Же стoльціу пoд ным віўрацелі.
Шедла Гаджі свoгo кoнѣ,
Пoйдзе дoбраз до Зoмбoра.
Стoїї Гаджі у Зoмбoре:
Цo же бyдзе тeраз зo мнѣ?
Вельo eзрі потрoшелі,

А Гаджіѣя відрільїлі!
Вербасці ше прїстрoїїлі,
Та Пўльскoгo пoставелі.
Пўльскі стoїї на правіці,
Нѣ брїга му за худoбу,
Цo їм бyдзе на наднїці.

6.

Пўльскі, Пўльскі, шедлай кoнѣ,
Пoйдземе мї до табoра,
До табoра, до такoгo,
Цo ма кoнѣ шедланoгo.
Їак вoнѣ ше пoзбералї,
На кoнїчкї пoшедалї,
На кoнїчкї пoшедалї,
Та до глeйтї¹⁾ пoставалї:

Льyдзе, льyдзе, дoбре бyдзе,
Бо уш чардаш eшкyт²⁾ бyдзе.
У Вербаше прї двoх цeрквoх,
Бyдзе давац їшц, пїц на дoсц.
Пїсцe пїсмo аж до Пeштy,
Же Вoїнїча льyдзе нѣ сy.
Пїсцe пїсмo і до цapа,
Же льyдзе нѣ сy Кармана³⁾.

2.

Тoта ма́ла грoма́да,
Да лѣвїца прeўла́да,
Та Лeлбaхa¹⁾ вїбралї.
Лeлбaх нѣ сцeл гy правіці,
Лѣм прїстaвал гy лѣвїці,
Бо сaнoвал худoпшчїнy,
Кит прїшла з наднїці.
Вї, худoбo, нѣ прїстaнѣцe,
Пoспрeвoдзїц ше нѣ даїцe.
Бо уж нa-пcoх кoлкі²⁾ ма́цe,
А на прaвo прїстaвaцe.
Кид бyдзeцe рoк aбo двa на прaвo,
Будзeцe мац сaмї кoлкі на шїї пoўїзaвo.

До иньших народів Бачванські Русини прихильні; що найбільше, то з Сербів, званих там Рацами, люблять собі деколи покепкувати. Значно більше люблять насміювати ся з Циганів, тому про них кружить велике число анекдотів. Та той насміх є майже все невинний, а служить лишень для введеня Русина в добрий гумор. За те на Жидів дивлять ся Русини Бачванські — як і в нас — згїрдливо, а коли говорюють про них, то не без злоби.

¹⁾ Glied; ²⁾ сїльський судя; ³⁾ кандидат на посла, як і Вoїнїч; тут мова про те, щoби пoвалити його кандидатуру; ⁴⁾ посол; ⁵⁾ гальстух.

Прикладом упорядкування відносин національних між мішаним населенням, може послужити Коцура. Найбільше число живе там Русинів — тільки що Німців і Мадярів разом — по тім Німців, вкінці Мадярів. Всі вони спільно заложили собі читальню і казино. В тій читальни містять ся книжки мадярські, німецькі і руські. Останніх, звістно, дуже мало, бо й де їх мали там взяти при таких відносинах, які тепер існують! Так само що до часописий. Між руськими (якими то руськими!) є: Листокъ, Наука (уніварська) і Православная Буковина. Всі члени казина платять однакож вкладки, а ніколи не приходить між ними до суперечки на тему: Ми не читаємо тих а тих часописий, тож викинути їх; ми за них не будемо платити! Всі собою вдоволені. На председателя казина вибирають по черзі одного з кожної нації; за умову вибраному кладуть лишень знане всіх трех мов. Часом відступають вправді від тої умови, але діє ся то за згодою всіх членів.

Подібно уладжена громадська господарка. Кожда нація має радних відповідно до свого числа. Війта (бірова) вибирають по черзі каждая нація свого. Раз є війтом Русин, раз Німець, раз Мадяр. Томуж що Русинів є там тільки, що Німців і Мадярів разом, то Русин війт урядує шість лїт, а Німець і Мадяр кожний по три роки. Коли-б так ще і руська мова була управнена в письмі — розуміє ся лиш в тім селі, де живуть Русини — то не можна би собі нічого більше бажати. В практиці, в житю, відграває руська мова в Коцурі ролю інтернаціональної мови. Всі Німці і Мадяри розуміють там по руськи. За те звичайно Німці не розуміють по мадярськи (розуміє ся, вимки суть также), а Мадяри по німецьки. Коли отже зійде ся Німець або Мадяр з Русином, не говорять инакше як по руськи. Що більше: Німець з Мадяром коли хочуть порозуміти ся, а не знають посполу своїх мов, порозумівають ся по руськи. При тім мушу зазначити, що Мадяри так красно говорять по руськи, що ніхто по бесіді не пізнав би, чи се Мадяр, чи Русин. Німця натомість вже легко пізнати, особливо при вимові звуків *b* і *n*, *d* і *m*, таї інших, що у нього не мають великої ріжниці.

З того видно ясно, що Бачванським Русинам було би дуже легко мати також свою власну школу, як мають її Німці, Мадяри і Серби. Вони і мають її, але лишень *de nomine*, *de facto* вона мадярська. Так, було би легко, але до того треба, щоби інтелігенція була руська, а не мадярська. На жаль до тепер руськість тота була у неї „темна вода в облацїх“. По

сім, думаю, буде зовсім зрозуміле, чому я настаю на те, щоби ми виховали інтелігенцію Угорським Русинам: бо вона аж тоді чула би себе руською і робила би в користь Русинів, а не в користь інших націй.

Скажу тепер дещо про народну творчість. Бачванські Русини знають дуже багато прозових оповідань, між якими велике число займають казки, легенди, новелі і анекдоти. Особливо в Коцурі найшов я таких оповідачів і так багато, як ніде інде, хочь вже доси в неоднім селі був і записував. Томуж і немалий був мині жаль, коли я по місячнім побуті мусів вже з того села відходити, не маючи змоги довше затримувати ся, і може на все запропастив не одну перлину народньої творчости не записавши її.

Під впливом пісень сусідних націй руські виходять що раз більше з ужитя. Всі молоді сьпівають тепер найбільше сербські пісні; руських, особливо давнійших, знають лиш дуже мало. Я записав їх коло півчварта сотки; з них буде найліпше видно, що вони що раз більше забувають ся. Одні без початку, другі без кінця, інші вирвані з середини з якоїсь пісні. Дуже мало є цілих. Мова їх є знов доказом, чи вони витвору тамошнього, чи приборані звідки. В многих піснях нерівности, ба навіть значні прогалини. Одначе замітна там і тепер пісенна творчість. Я помінаю подані мною вже повисше пісні; наведу натомисть ряд других, що по своїй раповатости відразу вказують на недавнє утворенє. З часом вони виглядають ся і будуть більше інтересні. Найбільше пісень творять в Керестурі і майже всі наводжені мною звідти походять. Цікаве те особливо, що всьо незвичайнійше в селі мусить зараз бути уложене в пісню. Так приміром, я приїжджу до Керестура. Сиджу тиждень, два, три — сходжу ся з людьми, всі цікаві, що я роблю, чого хочу, за чим їджу. Я розкакую. За якийсь час одна моя оповідачка, коли я прийшов до неї, сьпіває мені пісню (очевидно не дуже вдатну) зложеноу на мене. Відки її знаєте? питаю. Дівки на улици¹⁾ сьпівали. Хто її зложив? Не знаю. Тим способом всі важнійші особи в селі осьпівані в піснях. Я подаю їх тут, замічуючи, що то не всі, навіть мною записані, а що говорити ще про незаписані.

¹⁾ В Галичині входить вже з уживаня вечірні сьпіви дівчат по улицах; в Бачці вони в повній силі. Скоро зайде сонце, починають ся сьпіви і тривають довго в ніч. Задля красних мелодий прислухував ся їм все дуже радо.

а) *Пісня, зложена про мене.*

Тот пан з Галиції, вон ноўті¹⁾ спісуїи,
 Доґ ноўті, та ноўті, а вец пріповёткі²⁾.
 Кид му нѣшка пріповёда,
 А вон ше йий піта: Чи ві вельо зна́це?
 Лым се́бе думайце, цо найвече зна́це!
 Йўла байберова³⁾ вона лым сто зна́ла,
 Во́на лым сто⁴⁾ знала, уписац му да́ла.
 Йўла байберова і́шче надумала,
 Да штірі, льїбо пейц уписац му да́ла.
 Нына⁵⁾ Янканьїна⁶⁾ во́на так думала,
 Же во́на бѣдзе знац, го лым і за мѣшац,
 А во́на так зна́ла: йїдно до поладнѣа.
 А вецка гварела: Па́ньи, йа ны годна.
 А андѣа⁷⁾ Ількова⁸⁾ во́на так ше стройї,
 Жо во́на панові ноўті погуторї.
 Йай па́ньи, йай па́ньи, цо же ві думайце,
 Же ві тельо вельо ноўті спісуїице?
 Чи з нас шміх робїце, чи ві нас хвальїце,
 Жесце тельо вельо ноўті напіса́лі?

б) *Пісня про учителя, що заклав хор.*

Кирестурскї пан учїтель, во́ла ше Камѣнца,
 То учїтель до́бри, медві льўдзмі че́сні,
 До́бре ўчі дзѣці то́ті цо найвѣкші.
 Ны бїйї, ны ганьбі, лым йїх научўйї,
 Хто́ре раз ны пойдзе, до́раз го штрофўйн.
 Пан Камѣнца то учїтель слаўїї
 Кид бі ше сцел жѣньїц,
 Мала́ бі рўскї дзїўкі штїрі-пейц богатї!
 Учїтель Камѣнца! ві то барс схїбелї,
 Жесце Джуджарову дзїўку ўжац ны сцелї;
 А о́ец бі йий дал, до́раз фѣрталь⁹⁾ жемї!
 Мо́гли пан Камѣнца ўжац і зо сала́шу,
 Дулашо́ву дзїўку, то і́шче богатшу.
 Пан Камѣнца сцелї вібрац і́шче кра́шшу!
 Пан Камѣнца, учїтельу до́бри,
 Да ны ві сам сцелї,
 Та́бі гармонїю¹⁰⁾ ны препровадзѣлі.

1) пісні; 2) казки; 3) Юля Молнар, оповідачка; байберова — голярева; 4) сто пісень; 5) молодша жінка так кличе старшу; 6) Марія Янкань; 7) андѣа — те саме що нїна; так кличуть старших жінок молодші члени родини; часом значить те слово тїлько, що наше невістка; 8) Ганя Рамач, оповідачка; 9) фѣрталь землі коштує тепер в Бачці 5000 зл.; 10) гармонїя — хор, який заложив сей учитель на спілку з дяком.

Наш пан дзійак нові ўчел хлопці та і жэні,
 Пан Камэнца ше поднялі получовац дзэці.
 Вічталі сэбе осемнац дзівчата,
 Оддзельлілі сэбе двацец і двох хлапцох,
 Барс попрібералі гэрмонію з гласом.
 Кид ўладіка¹⁾ прішо, барс ше му лубэло,
 Же у Кирестуре такі глупі лубдзе,
 Тэраз научэлі, гэрмонііа бубдзе.

в) Пісня про бійку дwoch учителів.

Цо ше стало у Кирестуре нове,
 Бо ше побілі магістрове.
 До кэрчмі, до Вільчійа²⁾, там ше поскодзэлі,
 Прі стóльи шедзэлі, а так ше вадзэлі.
 Учiтeль пан Ў..... та і К..... Шандор
 Так ше повадзэлі, цо ше аш побілі.
 ужал пан Ў..... пóгар,
 Руцел К..... і прóсто аж до глáві,
 Пó ным крэў чурэла, аш по йóго тварі.
 Знайу лубдзі, знайу, же ше учiтeльи бiлi,
 То пóвeсц ньи знайу, же чi ше судзэлі,
 Чi ше дайак дóбрe сáмi намірэлі.
 Пóшол наш пап Ў..... сам до Варадіна³⁾,
 А К..... Шандóра охабэла жéна.
 Пойднaл кочiша⁴⁾, так за жéну бéжал:
 Кид бiм йу здогóныл, та бiм йу зарéзал.

г) Пісня про нотаруша (писаря).

Кирестурскі пан нотáруш дóбрe шор провáдзi,
 Кид гó ньóму пóйдзе ньи поучэні члóвек,
 Вóн го дóбрe порáдзi.
 За тóту ствар лубдзе бi го барз лубéлі,
 Альи прáвi вáроскi дом, та го лубдзе омержéлі,
 Бо двáнац фóрiнтi на хiжу, на фэрталь жéмі,
 Вéцeй плáцiц наруцéлі.
 Наш нотáруш Кирестурскі слáўнi.
 Познайу го і у Кúлі, цо найвéкшi проўкатóрэ⁵⁾.

¹⁾ епіскап з Крижевця, Юліян Дрогобецький; ²⁾ імя коршмаря;
³⁾ в Керестурі называють Варадином місто Новий Сад; пішло то звідти,
 що по другім боці Дуная просто Нового Саду стоіть твердиня Петро-
 Варадин; видно, що вона вбіла ся бiльше в пам'ять людий, як саме
 місто Новий Сад; Петро-Варадин не належить вже до Бачки, але до
 Сриму; ⁴⁾ візника; ⁵⁾ адвокати.

д) *Пісня про лікаря.*

Кирестурскі пан доктор добрі чоловік,
 Добре льудзі порадзі,
 Кид го нѣ волаѣу гу хорому,
 Та ше з льудзмі повадзі¹⁾):
 Йакі вісце льудзе, ві інше нѣ знаѣце,
 Кид вам дахто хорі, до Куцурі бегаѣце!²⁾
 А льудзе ше вігварйаѣу,
 Хторі йак найльіпші знаѣу.
 Йидні отповѣдза:
 Мі пан дохтор, мі нѣгдзе нѣ бѣлі.
 Другі отповѣдза:
 Пан дохтор, ві ше нѣ гнѣваѣце,
 Бо ві от хорого за своѣо лыкі вѣльо зактеваѣце.

е) *Пісня про дяка.*

А тот Ш... скоркар³⁾ здѣйацтво нѣ достал,
 Давал олдомаші⁴⁾, же зна шпѣвац крашші;
 Ш... загойніні⁵⁾, льубі льупці жѣні,
 Своѣу бабу мѣржі, же му йак пес шмѣрдзі.
 Тота його баба, шмѣрдзі му йак жаба,
 Вѣра вон йу нѣ сѣ, та хѣдзі, дѣ сам сѣ.
 А от Коріт...⁶⁾ забрал Ш... банкі,
 Вішколовал дѣці, за то бабу мѣрзі.
 Гаѣде, Ш.. ш, гаѣде, знаш ті, йак ше райбе⁷⁾
 Кит ці баба шмѣрдзі, райбай сам на дѣці.
 Нѣ дѣба Ш...ш, нѣ дѣба, гѣч бѣдѣ уше райбац:
 Ёжал богату бабу, нѣ бѣдѣ ше старѣц.

ж) *Пісня про пароха.*

Тот наш парох старі, вон баре справедльві,
 Вон запѣчал льудзом, йак бі швѣта оптрімовац.
 Настал аугуст, кит тлачітба,
 Прішло швѣто Преображенійи.
 Гварі Л... машиністім:
 Йутро моѣо вігладѣце.
 Преображенійи слаўне швето!

¹⁾ посварить; ²⁾ в Коцурі жив старий вже лікар, більше досвідчений, тож йому більше вірять, як молодому керестурському, тому й частійше ходять до нього за порадою; особливо люблять його за те, що він записує самі дешеві ліки, понайбільше домашні; ³⁾ шведць; ⁴⁾ могоричі; ⁵⁾ товстий; ⁶⁾ так звалась дякова жона, нім віддала ся; ⁷⁾ пере; кажуть, що як дяк посварить ся з жоною, тоді сам пере, бо вона не хоче.

Іду до цѣркві льўдзе обльичѣні¹⁾):
 Кирестўрскі пáрох ідзе дóму од машíні с пóльа,
 Шíцко от пра́ху окурѣні!
 Льўдзе ше з ньóго нашмевáйу:
 Пóдзме і мi до пóльа дáцо рóбіц,
 Кид наш пáрох благорóднi,
 Мóже і шме на машíні жiто тлáчiц.

з) *Пісня про капеляна.*

Дзiўче, дзiўче, цó ту рóбіш,
 Кóло фáрi²⁾ ше прехóдзiш?
 Хóдзiм, чекам каплянечка,
 Бо йа йóго фрайрѣчка.
 Бо йа йóго фрайрѣчка,
 Цо вон бóчка мóйо льiчка.

i) *Пісня про побите учителя.*

Конóпе, конóпе, зелене конóпе,
 Вѣр то нáшi дзвѣрi ньiхто ньi заклóпе.
 Аньi ньi ваклóпе, аньi ньi завóла,
 Аньi ше ньi пiта, чi йи Йўлка дóма.
 Дóма сом, дóма сом, дóма ме гльидáйце,
 Льiм тi нáшi дзвѣрi сцiха отвiрáйце.
 Сцiха сом отвѣрал, сцiха сом завѣрал,
 Прi мóйий шiльiнкей злапац ме мушѣлi.
 Шандóра магiстра³⁾ прi Йулiшкi бiлi.
 Ньi зá то го бiлi, пре кóньi, пре вóлi,
 Льiм го зá то бiлi: з Йўлку на посцѣлi.

Крім сих досить рапавих пісень мають Бачванські Русини ще й иньші, між котрими подибують ся правдиві поетичні перли. Наводити тут їх всіх не можу, відкладаючи се до окремого, більше спеціального видавництва. За те подам кілька пісень, що вкажуть, як наші поселенці радять собі, коли хочать співати, а питомі пісенні мотиви не надають ся до даної хвилі; тоді запозичають вони потрібні пісні, звідки лиш можуть: з Богосланика, від Галицьких або Північно-угорських Русинів, від Словаків, Сербів, Поляків, Румунів і Мадярів. Тому що я необізнаний з румунською та мадярською народною поезією, не

1) убрани; 2) попівство, попівський дім; 3) Александра — учителя.

можу вказати на прототипи Бачванських руських пісень, що зайшли з тих мов, з других наводжу по одному прикладу, значуючи, що мова пісень ще не перероблена зовсім на діалект поселенців.

а) Церковна пісня.

Христїяне по ўсем світы пойте весело,
 Вознесла сѧ дѧва сѧта нѧны на небо.
 Вознесла сѧ зо слáвоюу, сѧла на свой трон,
 Од него же невірних своѧх не іженет вон.
 Ох Марїю, мáтко бѧжа, сѧшчáя ў небі,
 По воздáной благодáти од оца тебі.
 Удѧлі нам мѧсто ў небі прї трѧйны твоѧй,
 Гдї царствѧйши зо сѧном своѧм.
 Рáдуйте сѧ тáтже вірні, мѧсто ожидáйт вас,
 Кѧйá жáдна сѧла зѧмна не возмет од вас.
 Лѧубне гдѧві і шїротї возлѧубїт Бог нас,
 Ростáві нас на правїцу, йак прїйде той час.

б) Галицька пісня.

Под дубїно́у, под зеленѧ́у,
 Сїдѧл голѧ́пка з голубїно́у.
 Сїдїлі во пáрї, цѧловалї сѧ,
 З бїлімі крїдлáми обївалї сѧ.
 Надїшол стрїлец, застрїльїл голѧ́пка :
 Голѧ́пка застрїльїл, голубїцу ўлáпел.
 Сїпал водїцу, дáвал шшенїцу :
 Голѧ́пка нѧй йи, áнї нѧй пїйи.
 Ой ти голѧ́пку, чом нѧй йиш, нѧй пїйиш,
 Лѧым под дубїно́у плáкатї їдеш ?
 Йак йá знам йїстї, йак йá знам пїтї,
 Тáкї свїт крáснї, йá не мам с кїм жїтї.
 У моѧм двѧре сто пар голѧ́бї,
 Та сѧбе вїберáй, хторї пї ше лѧубї.
 Уж йá ходѧ́ла, уж йá глѧйдáла
 Нѧма такїго, йак моѧ мїлѧго.
 Во моѧ мїлѧнькї, чернѧбрїнѧнькї,
 Очка чарнѧнькї, крїдѧлка шївѧнькї.
 Іц тї голѧ́пку, іц тї по пѧльу,
 Та сѧбе вїберáй своѧй вѧрну пáру.
 Бѧ́ду лѧйтáтї, бѧ́ду ходїтї,
 Поклѧ́ йá бѧ́ду на свїту жїтї.

в) *Марамороська пісня.*

Над гóру вісоку голубі льята́йу:
 Ро́кі мо́йо мла́ді, йак ше мі меньа́йу!
 Сто́йї ве́рба ко́ло во́ді, цо йа йу садзе́ла,
 Ньит ту то́го і ньи б́удзе, ко́го йа льубе́ла.
 Во ко́го йа льу́бїм, тот мі за пльи́цями,
 А ко́го ньи льу́бїм, тот мі пред оча́ми.
 Льїтал о́рел ко́ло мо́р'їа, та ста́нул мњи во́лац:
 Чи мњи б́удзе мо́йа міла е́шчі рас спо́мінац.
 Спо́минай ме мо́йа міла, го льим рав на дзе́нь,
 Йа це б́удзем спо́мінац ка́ждї дзе́нь.

г) *Словацька пісня.*

Око́ло Іва́нкі во́да че́че,
 Цо́ же те́бе мілі же́на ре́че?
 А цо́бі мі ре́кла? Ньи бо́їм ше.
 Зродзе́лі ше та́ркі за го́рами,
 Пойдземе́ ми на́ ньїх з ле́гїньа́ми;
 Во́ньї б́уду та́ргац,
 Мі б́удземе ла́мац
 С конара́ми.
 Пошол бі йа до́ вас ка́ждї ве́чар,
 Пред ва́шїма две́рми ве́лькі мо́чар.
 Пóлож міла дру́чки,
 Пóйдзем помальу́чки,
 Ка́ждї ве́чар.
 По́шол бі йа до вас, кид бі йа сцел.
 А йтал бі йа од вас, цо́ бі йа сцел:
 То́то дзїўче шва́рне,
 Цо́ ма о́чка ча́рні,
 То́то бі йа сцел.

д) *Сербська пісня.*

Роді́ла мі вішені́ца віше од ро́да,
 Пóд ньу се́ді млад госпо́дар, мла́да госпо́йа.
 А пред ньїма ча́ша віна і о́гледа́ло¹⁾
 Найїду се, налі́йу се. о́гледа́йу се.
 А над ньїма ша́ра пті́ца ша́ре крі́лома,
 Чу́йим Ка́то, чу́йим зла́то, шта пті́ца ве́лі.
 Пті́ца ве́лі і жумбе́рі, да йа́ се же́нім,
 Да йа ўзжем бо́льу мла́ду, не́го шта сі ті:
 А йа ду́шо, а йа зла́то, йа́ ті ньи бра́нім.
 Йїдно дeрво край Дуна́йа, дру́ге край мо́р'їа:
 До́к се о́ні дeрва віду, о́нда сом тво́йа.

¹⁾ зеркало.

е) *Польська пісня.*

Ті по́йдзеш гру́ном¹⁾, а йа дольіном,
Ті прекві́тньиш ружом, а йа лелі́йом.
Кид мі покре́ме, ховац пас да́йце.
На на́шо крі́жі вл́аті лы́тэрі,
Зла́ті лы́тэрі, жо́ўті нумэ́рі
Ві́біц нам да́йце.
Хто та́мац бу́дзе ісп, бу́дзе ше пі́тац,
Хто ті́м гробе́ лы́жі? Ру́жа прекві́та.
Ей лы́жі там, лы́жі, вельі́ка лы́босц,
Вельі́ка лы́босц і ші́цка ші́росц,
Ші́цка прі́йазносц.

Бачванські Русини відрізняють два роди пісень: „швѣцкі“ і „сй́аті“. Між послідними відріжнюють ще пісні „крачу́ньські“, себто колядки. Всі „св́ягі“, побожні пісні походять від нас, а попереписувані з Богогласників. Рукописів з побожними піснями, з описом страстей Христових, з божим листом — кружить між Русинами, особливож в Коцурі дуже багато. Там знаходять ся навіть такі люди, що в зимі не роблять нічо друге, лиш переписують. Я був у двох таких переписувачів і оглядав переписаний псалтир (з пояснюванями), євангелія і др. Письмо їх так хорошо представляє ся, що не можна собі красшого бажати; та чи виплатить ся шкіра за виправу? Оден є такий чоловік, що переписує на замовленя: я видів зладжену ним на замовленє книгу зо страстями і піснями. Переписував її цілу зиму і взяв 15 зл. за свій труд. Як видно, не дуже дорожить ся.

Весіля у Бачванських Русинів, а властиво весільні обряди, хилать ся щораз більше до загину. У Керестурі ще заховані деякі обряди, хоч не багато; ціле весіля треває там оден день. У Коцурі натомість і тільки не треває, а кінчить ся звичайно в касині — на взір швабський — вечерою і танцями. Тому й правдиво весільних пісень удало ся мені записати звідти лиш кілька; зрештою сьпівають по весілях всякі пісні, які прийдуть кому на думку, розуміє ся „швѣцкі“. За кілька літ не буде певно і того.

Бачванські Русини дуже побожні. Многі зміж них їздили до Риму; деякі їздили аж до Єрусалиму... Суть між ними і просв́ічені люди і інтелі́гентні. Та є і такі темні — а особливо старі баби — яких рідко де подибати. Коли я приїхав до Ко-

¹⁾ горою.

цури і почав записувати казки, рознесло ся зараз по селі, що я записую „ціганства“ і за то ще плачу. Рознесло ся надто, що я не хочу нічого писати, що є в книжках, лиш таке, що люди знають самі від себе, що одні другим передають. Старі баби зараз почали пояснювати, що то „нби д́обре“. Та я нічого про те не зна́в. Аж пішов я з коцурьським сотрудником о. Вадаським до одної баби, котрої син мав знати много казок. Я лишив ся на улиці, а о. В. пішов звідати ся, чи є парубок вдома. Його як раз не було, а була його баба. Каже вона: Я не дозволила би йому йти говорити. Та чому? питає о. В. Бо то нечисте. Та чому нечисте? Чому він не хоче нічого „св́ятого“ записувати, ані того що в книжках, лиш самі „ціганства?“. Щоби ви мені що казали, то я не повірю, бо я знаю, що то Антихрист ходить, та людей на зле наводить. Небавки буде конець св́іта...

Приходжу на другий день до стрія о. В. По часі входить якась баба. Питаю її, чи не знає яких давних пісень. „О чом бі йа нби знала! відповідає. Знам, альби вам нби п́овем, же́бісце мнби і сто ф́орінті на́ дзень плац́елы. Та чом? питаю. Бо то „нбичісте“. І починає говорити, що вже знає, що я Антихрист. Нічо не поміг навіть такий а́рґумент, що якби я був Антихрист, то не ходив би вку́пі з католицьким св́ященником, котрий певно мене пізнав би. „Ві може́це ш́іцкіх спр́евесц“, відповіла баба. Себто: я можу й католицького св́ященника отуманити.

Іду знов улицею, стоїть громадка людей, мужчини і женцини. Вони вже чули про мене, тож мене перші зачіпили на розмову. Я почав говорити. Надходить знов баба; слухає трохи, а потім зовсім на серийо просить мене, щоби я перехрестив ся. Кажу: Нби зр́обім то́то. Ч́ом? питає баба. Бо ві дум́а́це, же йа Анціхрист; мо́же то і пра́ўда, йа преже́гналбі ше і му́шел бім д́ораз ска́пац; а й́у́тро Паланча́ны¹⁾ ма́ мі є́шчі пріп́оведа́ц; йа за дн́йш́ка нби запла́цел й́ому, й́акбім ска́пал, хт́обі му запла́цел? А вон худ́обні чл́овек, ца́лі дзень премарн́ыл бі за́ нбич... Присутні в сьміх, а баба на те лиш головою покивала, тай пішла.

Таких історийок притрафлювало ся мені більше в часі вандрівок. Мене уважали за шпійона московського (в Марамороши) і водили навіть до політичного уряду, де я, натурально зараз виказав, хто я. Уважали мене, особливо Жиди, за а́гента торговельного і допитували ся, чи я не продаю машин, хмелю і т. и.

¹⁾ оповідач.

Уважали мене за Жида і нераз, коли я переходив через село, питали: А ти Жиду, з їтки? Уважали мене за попа — я ходив тоді в довгим кожусі — і питали: Ви глядаєте фари? Уважали мене за Угорського Русина що вертає з Америки (в Земпліні) і питали ся: Ви гáмерицькі? Коли я собі зажартував і казав, що „гáмерицький“ баби допитували ся зараз, чи я не був разом з їх чоловіками?¹⁾ На многих місцях уважали мене за еміґраційного аґента і приходили до мене купувати карти на „дамшіфи“. (То було в часі еміґрації до Бразилії). На многих місцях (Уні, Замплин) уважали мене за Рудольфа. Коли-б на місци моім був якийсь дурисьвіт, бувби мав нераз нагоду добре „обловити ся“, особливо, де мене за Рудольфа мали, або коли приходили карти на дамшіфи купувати. Але що більше: я хоть вияснював, що я не еміґраційний аґент (а навіть віраджував від еміґрації до Бразилії), що я не Рудольф, селяне не вірили, а говорили, що вони добре знають, хто я; вони знають однакож, що я не можу перед ким будь виявити, хто я. Навіть в Керестурі уважали мене за Рудольфа і то знов баби. Раз сиджу в одній хаті і пишу пієні, що одна молода жєнщина говорила. Аж ту приходить її стара мама. Сідає коло вікна і нічого не мовить, лиш все пильно позирає то на мене, то на образ на стіні, на котрім була змальована цісарська родина. Потім каже до своєї доньки: Ёй, що говориш такі дурниці панови; ти ліпше розповідж, як то в нас бідаки жиють, щоби пан знав; може би він що на те порадив. Я кажу, що я не годен нічо порадити тій біді, бо се не від мене залежить і т. д. Баба не дала перекопати ся. Вкінци відходить; за нею виходить донька, як то є в звичаю і у нас. Каже її мама: „Ти не знаєш хто то? Я тобі скажу: То Рудольф. Я добре придвинула ся йому, він зовсім подібний до того, що на образі“. (Я тоді мав коротко притяту бороду). Так отже я був вже не одним, та ніколи не думав виванзувати, на самого Антихриста, як в Коцурі!

Що Бачванські Русини справді просьвічені — поминувши старі баби — се видно з того, що вони мають свої каси позичкові, каси на випадок смерти (у Бачинцях в Сримі), мають по селах лікарів і учені акушерки, до котрих в разі потреби

¹⁾ З Земплину йде дуже много Русинів до Північної Америки на роботу; вони лишають жінку, діти вдома і йдуть самі; як що зароблять, по трох, чотирох роках, вертають назад.

удують ся, а не так, як в горах, де йдуть на випадок слабости до ворожитів, намість до лікарів. Се показує ся і з того, що вони мають і читають радо книжки — понайбільше сербські або церковні. Многі з них тримають часописи і то навіть по кілька; часописи ті звичайно сербські або словацькі, бо про руські нема що говорити, а „псевдо-руські“ не варта нічого, на що мені самі селяне — по тамошньому парасті або паври — жалували ся. З того показує ся найліпше, як потрібна часопись народна для Угорських Русинів. Така часопись мусіла би займатися політикою і то в першій лінії угорською, а в другій взагалі славянською. Тоді могла би числити на більші симпатії народа. До веденя такої часописи найшов би ся навіть редактор, Угорський Русин, що видавав би її в Пешті, але йому треба би було запевнити удержанє і то не на рік, бо він станувши раз редактором руської часописи, не міг би більше надїяти ся по евентуальнім її упадку на яке місце в Угорщині, котре дають Мадяри. Оплатило би ся компетентним людям над тим подумати.

Не можу тут замовчати про оден факт вельми характеристичний, а то як Бачванські Русини задивлюють ся на русько-польську політику. Угорські Русини не мали ніколи нічого спільного з Поляками, а тим менше Бачванські. Здавало би ся, що вони до Поляків повинні бути прихильними як до всіх иньших словянських народів. Тимчасом дїє ся зовсім инакше: Бачванські Русини ненавидять Поляків так, як жаден другий нарід, навіть несловянський. На доказ того наведу от що. Кілька літ належало поважне число Бачванських Русинів (з Керестура, Коцури, Вербасу) до товариства Просьвіти. Нараз перестали всі бути членами. Канцелярія Просьвіти удавала ся до них кілька разів писемно за поясненнями, але не дістала відповіді; висилала книжки, але книжки її звертано.

Я дізнавши ся про се, постановив тепер розвідати ся, що то таке стало ся. На мої питання відповіли бувші члени таке: Ми переконали ся, що Просьвіта хилить ся до Поляків — то було 1893 року — тому не хотіли бути її членами! А як вони переконали ся? Одна мадярська часопись помістила допись якогось угорського сьвященника, москвофіла, де були пописані нестворені річи про Галицьких Русинів, а між иньшим і про Просьвіту, що вона бере річно 100.000 субвенції від правительства за те, щоби ополячила Русинів і т. д. Ту статю передрукували і иньші газети; Бачванські Русини читали те і тим способом „переконали ся“ про ополячуване Русинів Просьвітою.

Про діалект, яким говорять Бачванські Русини, не будуть говорити подавши чимале число текстів на нїм записаних. Замічу однак, що деякі інтелігентні Русини підносили зовсім поважно гадку, що для них треба би писати на їх діалекті, писаня-ж тогї читали би не лиш вони, але й Русини горішних, західних комітатів, що говорять подібно як вони, та числять до 200.000. Правда, чому-б не розвивати ся діалектови. Але хто мав би ним писати? До тепер не було ані одного руського літерата, щоби знав той діалект. Припустім, що їх нараз появить ся десять і вони стануть писати. Та якаж є надія, що і по них будуть наслідники? Яка є надія, що вони зможуть вижити в самого писаня, коли Русини в північних комітатах і бідні і не дуже люблять читати? Наша літературна мова не кладе зрештою таких трудностей Русинам, що говорять сим діалектом, щоби її аж не розуміли. Коли можуть читати словацькі і сербські газети та книжки і розуміти їх, чому не могли би зрозуміти і наших руських? А читаючи їх, научили би ся не одного, тай зблизили би ся більше до нас, чим тепер.

Скажу ще кілька слів про Назореїв, Нововірців або, як їх в Бачці прозивають, Буґерів¹⁾.

Секта Назореїв не давна, бо основана доперва в нашому столітю. Її оснував Самійло Генрик Фреліх, що жив від 1803 р. до 1857 р. З Німеччини і Швайцарії розширила ся вона по Европі, а особливо по Угорщині і Сербії. Під впливом Мадярів і Сербів дістала ся також між руських кольтоністів, хоть не вкорінила ся в них сильно. Вона споріднена найбільше з подібними

¹⁾ Хто хотів би докладнійше поінформувати ся про сю цікаву секту, того відсилаю до отсіх праць *Biographie von Joh. Jakob Wirz, Ein Zeugniß der Nazarenergemeinde von der Entwicklung des Reiches Gottes auf Erden.* Barmen, 1862. — *Ewald Dresbach, Die protestantischen Sekten der Gegenwart im Lichte der heiligen Schrift,* Barmen, 1888. — *Zeugnisse und Eröffnungen des Geistes durch Joh. Jakob Wirz, heilige Urkunde der Nazarenergemeinde,* Barmen, 1863—1864. — *Ein Abschnitt aus S. H. Fröhlichs Lebensgeschichte,* Chicago, 1880. — *Schwetschke und Sohn: Die Secte der Nazarener in Ungarn.* Deutsch von G. Schwalm, Braunschweig, 1890. — П. Димич, *О назаренима,* Бел. Кикинда, 1881. — *О Назаренима. Пријательско писмо Душана Петровича, пароха Надальског.* (Српски Слон, 1892, ч. 32—34. — *Назаренство, његова историја и суштина.* Написано Владимир Димитријевич. У Новом Саду 1894 і богато диньших.

собі сектами: пієтистичною, гернгутсько-пієтистичною, баптистською, анабаптистською, менонітською і українською штундою.

Підставою віри назорейської секти є саме сьвяте письмо і то головно Новий Завіт. Цілу церковну традицію і все, що основане на традиції, вони відкидають. Не признають про те тайн, з виїмкою хресту і причастя. Сьвященників не називають инакше, як фарисеями, книжниками, грішними наймитами, чортівними трубами. Дуже часто люблять цитувати про них слова з євангелія Марка: Стережіть ся книжників, що ходять в довгій одежі по улицах, та вимагають, щоби їм кланяти ся. Або кажуть: Пастир церкви повинен душу свою положити за повірене стадо, а не панувати над ним, як то чинять ваші попи.

Хрещеня дітей не признають Назорей. Вони хрестять тільки дорослих. Хрест відбуває ся ночью або в ріці, або в озері. Особа, що хоче хрестити ся, і що має хрестити, розбирає ся цілковито і входить в воду до пояса. Хто хрестить, виголошує три рази „хрестить ся і т. д.“ і занурює хрещеного по кождому разі під воду. Часто сьпіває ся в часі того якісь пісні.

Причащають ся хлібом і вином, але не признають в ньому жадних змін: хліб остає ся хлібом, вино вином.

Тайна подружа є у них лиш обрядом, формальною. Подруже відбуває ся у них дуже цікаво. Задля браку місця не наводжу однакож його опису.

Назорей учать, що кожда особа повинна старати ся про своє спасеня, а не шукати помочи в других. З тоїж причини не вірють, щоби наші сьвяті могли подавати яку будь поміч людьом на землі, а люди живі людьом померлим. Тому дальше не признають жадних сьвятих у себе з виїмкою одного Бога і не почитують жадних мощій.

В приватному житю уважають загально Назорейів за чесних людий. Особливо імпує простому народови рід аскетизму у Назорейів. Вони ухпляють ся від всяких забав і весіль, уважаючи їх за великий гріх; в кождій радості підозрівають чортівську лапку на чоловіка. Сьміх не має у них місця; курити і пити не можна їм. Сьпівати сьвітські пісні — уважає ся також великим гріхом. Натомість сьпівати духовні пісні — то велика заслуга. Звідти походить, що Назорейі дуже красно сьпівають при своїх богослуженях і обрядах. Мені оден руський кольонист казав, що хотів би перейти в Назорейі лиш тому, що при похороні засьпівали би йому красно.

Назорейське богослуженє відбуває ся дуже просто¹⁾. Вони молять ся, сьпіввають, читають сьвяте письмо і поясняють його. Звичайно є між ними хтось такий, що трохи більше ознакомлений з сьвятим письмом, як иньші. Такий чоловік говорить, що йому Бог об'явив ріжні тайни, що він пізнав їх і що може на їх підставі пояснювати письмо. Додам при тім, що церква назорейська не ріжнить ся нічим від звичайної селянської хати, хіба що не має образів і непотрібних меблів. Вона поділена на дві часті: В одній сидять всі жінчини, в другій всі мужчини.

При сьпіві послуговують ся Назореї книжкою, що зве ся: „Нова Харфа Сиона. Збірка поянья и славопоја за скупштине верујутьких у Христа. Друго поправљено издание. Нови Сад, српска штампарија дра Светозара Милетитѣа, 1886“. (Всїх пісень 255). Мені робили руські Назореї зовсім серіозно пропозицію, аби я перевів для них на бачвансько-руський диялект „Гарфу Сиона“, а вони мені добре заплатять. Я натурально подякував за пропозицію, і порадив їм звернути ся до кого иньшого, бо щоби такий перевід добре зладити, треба бути поетом.

По при добрі прикмети мають Назореї багато сьмішних. Так приміром коли я давав їм деякі книжки читати, що мав з собою, вони не хотіли, аргументуючи, що хто читає сьвяте письмо, тому не треба більше нічо читати; з нього можна чоловікови всього навчити ся. Мої аргументи, що в сьвятому письмі нема і слова про много дуже важних річий, які нині загально уживані, як машини і т. д. їх не могли переконати. Прийшло до того в нашій розмові, що Назореї заявили мені, немов то ще перед потопом істнували желізницї, телеґрафи і т. д. а люди тепер відкривають їх лиш на ново на підставі сьвятого письма, не винаходять однакож нічого, що ніколи перед тим було незнане.

Дуже цікава поява між Назореями, що вони не признають жадних ріжниць національних. Кожда нація у них однакова, а кождий Назорей може зачислити себе до якої подобає ся йому нації. На питанє, хто він, відповідає: Я Серб, я Русин, я Німець, я Мадяр і т. д.

Тільки уваг подаю я тепер про Назореїв; низше наводжу одну жартовливу пісню, що говорить про них незвичайно іронічно. Пісня записана в Керестурі.

¹⁾ Я був на таким богослуженю в Керестурі.

„Бугери“.

А тот Зора¹⁾ льиніві,
 Правел валькі Томашовеї доліві.
 А йак бўлі тоті валькі готіві,
 Та йім оўці згажелі.
 Придалі йіх аж до Кўлі²⁾ до сўду,
 Же воні муровац цёркву бўду.
 А у Кўлі таке прáво досталі,
 Жéбі воні свóйі валькі чувáлі.
 А йак бўла тóта цёрква готóва,
 Заволалі себе до ньйй Белóва³⁾:
 Бéлоў бўдзе пот стóл льйгац,
 А Фіцэрі⁴⁾ бўдзе льўдзòх зволóвац.
 Хто сце стáнуц за Бугіра,
 Нáй ше йáві до Фіцэра:
 Уреш⁵⁾ пáльпц тот крайні,
 Запіше це тот Фіцэрі гирбáві⁶⁾.
 Тот Медьйші⁷⁾, тот Медьйші канóник,
 Вáсіль Бáйбер⁸⁾ цёркóўник.
 Вáсіль Мійоў⁹⁾ ўладіка,
 А капéльян бўдзе сўшет Пештíка¹⁰⁾.
 А тот Чáкан¹¹⁾ дэвóнар бўдзе,
 На гачніку¹²⁾ дэвóнц бўдзе.
 А Гóлóвіч¹³⁾ мўдэрэц,
 Вон найвéкші мéджі ньíма ма́гарец¹⁴⁾.
 Вон ше жéні ўверел,
 Свóйю кньшкí Дудашóві¹⁵⁾ ўдзéльыл.
 Дьíдо мíнар¹⁶⁾ Бўгир бўдзе,
 Гоч мíнарство ньáгац бўдзе.
 Тóта бáба Пештíкóва,
 Кид ньй пóйдзе гу Бугіром, та йй хóра;
 Киш ше пóйдзе гу Бугіром помóдльйц,
 Дóраз мóже до Лалíтбу¹⁷⁾ пéшо хóдзйц.
 А тот Пётро магістроў¹⁸⁾,
 Вон льйм тáкі мéджі ньíма йак дíсноў¹⁹⁾.

1) селянин; 2) Куля — місто; там суд першої інстан. для Керестура; 3) імя пса; 4) селянин; 5) врїж; 6) горбатий; 7) селянин; 8) селянин; 9) селянин; 10) селянин; 11) селянин; 12) очкур; 13) селянин; 14) осел; 15) селянин; 16) мельник; 17) сєдо; 18) учителїв; 19) свиня.